

HUMANIST

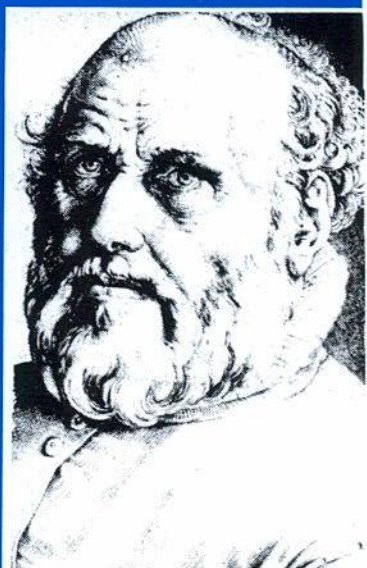
UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND. NR. 6/7 JUNI-JULI 1988

LOS NR.: f 2,50

**VOORSPRONG VAN TECHNIEK
OP BESCHERMING PRIVACY**

**COORNHERT:
PLEITER VOOR
VERDRAAGZAAMHEID**

43STE JAARGANG, JUNI/JULI 1988
NR. 6/7

HUMANIST

is een maandelijks uitgave van het
Humanistisch Verbond

Redaktie-adres: Postbus 114, 3500 AC
Utrecht. Tel.: 030-318145 (sekr. tst. 41).
Kantooradres: Oudkerkhof 11, 3512
GH Utrecht

Redaktie: Hes van Huizen (hfdred.),
Ingeborg van Teeseling.

Vormgeving: Hes van Huizen, Rik
Tazelaar (Studio ID).

Druk: Brouwer Offset bv, Utrecht

Medewerkers: Bert Boelaars, Ingrid
Cramer, Rémi van der Elzen,
Charles Groenhuysen, Ben
Haveman, André Hielkema, Theodor
Holman, Emmy Jacobs, Tom
Janssen, Lieselot Meelker, Albert
Nieuwland, Ida Overdevest, Michel
Pellanders, Chris Pennarts, Dick
van der Peijl, Martin Šimek, Liesbeth
Sluiter, Gerdie Snellers, Frits
Stoffels, Els van Thiel, Sylvia Weve,
Martin de Zoete (sekr.)

Redaktiecommissie: Henk Smit
(voorzitter), Mettha de Nachtegaal,
Hans Martens, Bram Roozendaal

Abonnement/lidmaatschap: Een
jaarabonnement op de Humanist
kost slechts f 25,-. Een kaartje naar
de abonnee-administratie is vol-
doende: Postbus 114, 3500 AC
Utrecht. Leden van het Humanis-
tisch Verbond ontvangen het blad
gratis. Als u lid wordt, hoeft u dus
geen abonnement te nemen.
Lid worden van het HV is eenvoudig.
U kunt even bellen: tel. 030-318145.
Of u stuurt een kaartje met uw naam
en adres naar Postbus 114, 3500 AC
Utrecht. (Wacht u s.v.p. met betalen
tot u een aksept-girokaart ontvangt.)
Voor jongeren tot 27 jaar bedraagt de
kontributie slechts f 30,- per jaar.
Bent u ouder dan 27, maar is uw inko-
men onder de f 18.000,- per jaar, dan
betaalt u f 45,-. Boven deze inko-
mensgrens is de minimum-kontribu-
tie f 65,- per jaar. Als richtlijn kunt u
verder uitgaan van een half procent
van uw bruto-jaarinkomen.
Als u wilt, kunt u in één keer betalen,
maar ook per half jaar of per kwar-
taal. Verder kunt u uw partner koste-
loos als medelid opgeven. Deze be-
taalt dan dus geen kontributie.
Bel nog vandaag voor 'n info-pakket:
030-318145.

De advertentietarieven van febr.
1988 zijn van kracht.

De volgende Humanist verschijnt 1
augustus. Kopij moet uiterlijk 13 juli
binnen bij de redaktie.

Het HUMANISTISCH VERBOND zoekt voor zijn RADIO- en TELEVISIEDIENST
een

PROGRAMMAMAKER/REDAKTEUR (M/V)

Het Humanistisch Verbond is een organisatie op levensbeschouwelijke
grondslag, die zich beweegt op en taken verricht in vele terreinen van het
maatschappelijke leven.

In verband met de aanstaande verdubbeling van de zendtijd zal de TV-
redaktie uitgebreid worden met een ervaren programmamaker/redakteur.
Hij/zij moet in staat zijn om in samenspel met een klein team, onder verant-
woordelijkheid van de eindredakteur, zelfstandig en flexibel te werken.
Ervaring binnen het genoemde werkgebied is vereist.

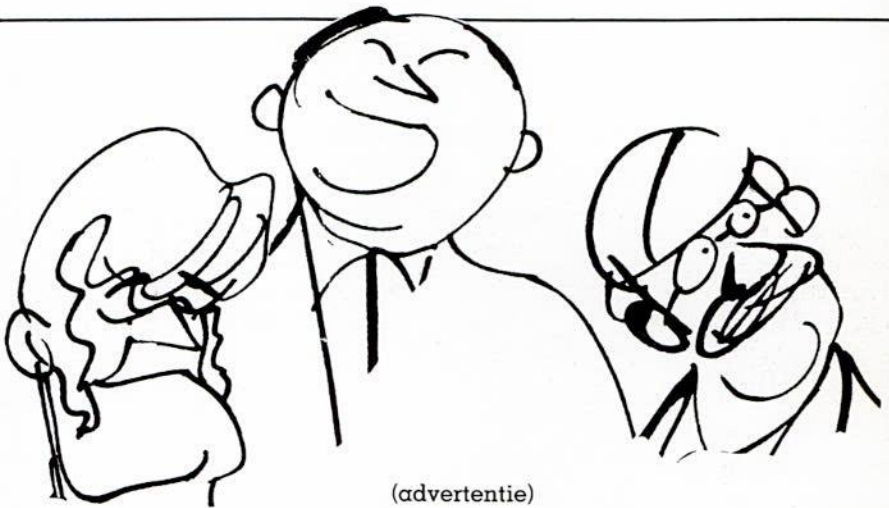
Van kandidaten wordt verwacht, dat zij bereid zijn de beginselverklaring
van het Humanistisch Verbond te onderschrijven.

De arbeidsvoorwaarden worden bepaald overeenkomstig de CAO voor om-
roeperspersoneel.

De salariering geschiedt volgens klasse 10 van de CAO-omroep, afhankelijk
van leeftijd en ervaring.

Nadere informatie over deze functie kunt u inwinnen bij A. van der Linden,
hoofd RTV-dienst, tel. 035-284689.

Schriftelijke sollicitaties kunt u tot 10 juni a.s. richten aan het Humanistisch
Verbond, t.a.v. mevr. A. S.G. van der Rijst, personeelsfunktionaris, Postbus
114, 3500 AC Utrecht (tel. 030-318145).

(advertentie)

STICHTING STEUNFONDS PRAKTISCH HUMANISME

OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C & E 69.97.13.889

**BESPAAR SUKSESSIERECHTEN NA UW DOOD
DOOR SCHENKINGEN BIJ LEVEN...**
die u bovendien extra belastingvoordeel
kunnen opleveren.

Denk eens aan **TERMIJNEN VAN LIJFRENTEN**, die **VOLLEDIG AFTREKBAAR** zijn.
Voorwaarden:

- 1e. termijnen dienen vastgesteld te worden;
 - 2e. een notariële akte moet de verplichting tot uitkering aangeven;
 - 3e. uitkering moet ten minste éénmaal per jaar plaatsvinden;
 - 4e. het moet een toezegging voor vijf jaar zijn;
 - 5e. het moet ten gunste zijn van een ideële stichting (zoals het Steunfonds).
- De voor de „overige giften” geldende minimum- en maximum-grenzen zijn
hierbij NIET van toepassing.

Voor meer informatie: M. v. d. Lans 030-322786, Oudkerkhof 11 te Utrecht.

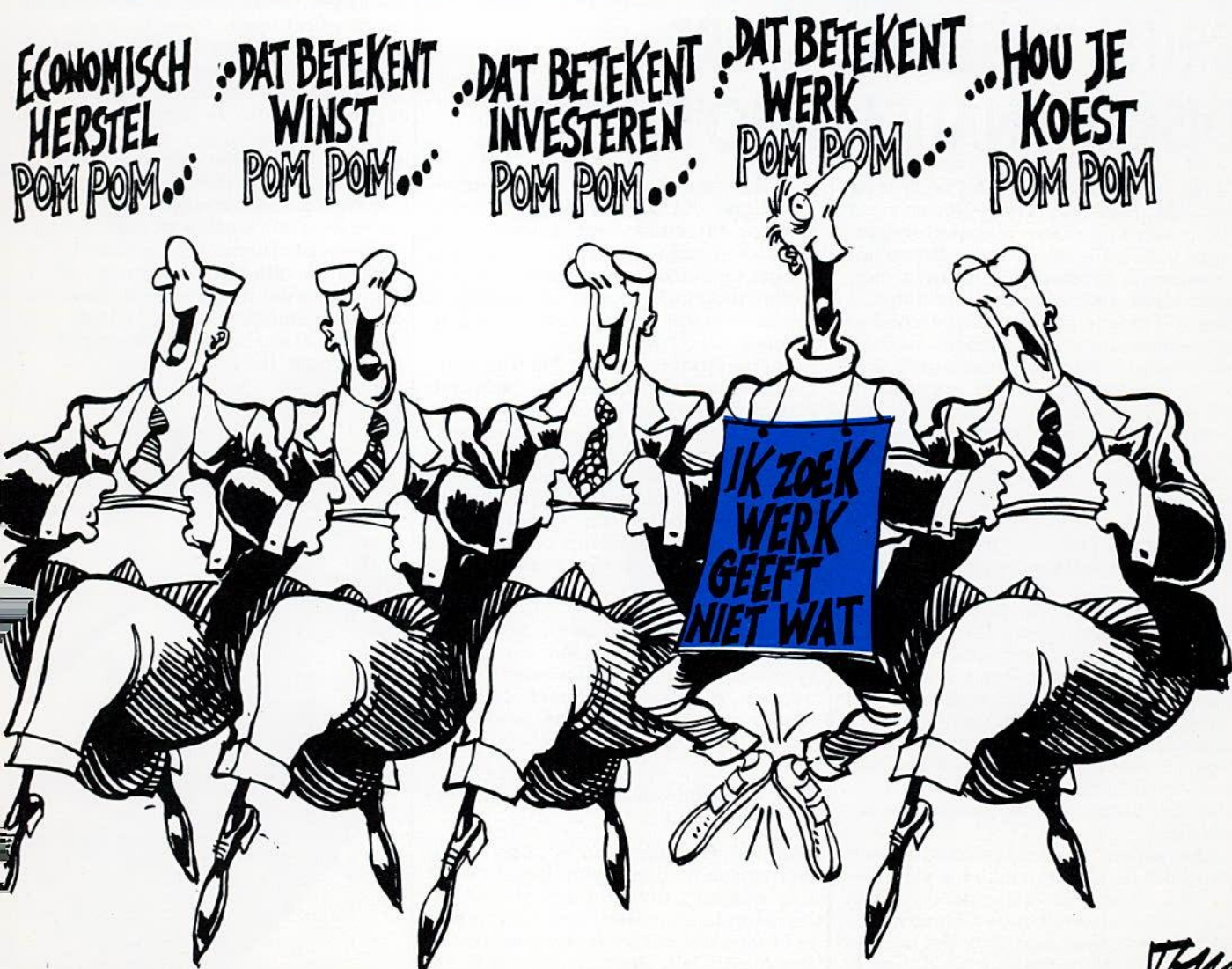
MINISTER WIL ADOPTIE BEPERKT HOUDEN OP GROND VAN VOORROORDEN

Een kind heeft vooral veiligheid, geborgenheid en liefde nodig. Een alleenstaande ouder heeft dat wel te bieden, maar het is niet te vinden bij twee moeders of twee vaders. Dat is de mening van minister Korthals Altes in een notitie aan de Tweede Kamer. HV-voorzitter Jan Glastra van Loon verwijt de liberale bewindsman dat hij daarmee zijn beleid op vooroordelen baseert.

Ik zou niet weten hoe je opener en bloter een vooroordeel te kennen kunt geven dan de Minister van Justitie doet in zijn brief van 3 mei aan de Voorzitter van de Tweede Kamer over *Adoptie anders*

dan door een echtpaar. Korthals Altes schrijft daarin: „Leidraad bij adoptie is altijd geweest en dient te blijven: het belang van het kind. Welnu, uit een oogpunt van het belang van het kind komt de adoptiemogelijkheid voor paren van gelijke kunne ons ongewenst voor: betwijfeld wordt of dit niet een evenwichtige ontwikkeling van het kind in de weg staat en of een dergelijke situatie niet uitnodigt tot idealisering van het andere geslacht. In zijn latere leven zou het kind hierdoor problemen kunnen krijgen. Het hierboven in het onderdeel inzake de éénpersoonsadoptie reeds genoemde gevaar van een identiteitskrisis bij het geadopteerde

kind is ook bij adoptie door een paar van gelijke kunne niet denkbeeldig.“ Er wordt voor het oordeel van de minister geen enkel argument aangevoerd, geen enkele verwijzing naar ervaringsfeiten. Alleen wat in zijn voorstellingen wel eens zou kunnen gebeuren, wat betwijfeld wordt (door wie?), wat niet denkbeeldig is (voor wie?) bepaalt wat de minister ongewenst voorkomt. Als klap op de vuurpijl komt daar de opmerking bij, „dat in geen enkele van de onderzochte buitenlandse wetgevingen de mogelijkheid wordt geopend voor paren van gelijke kunne om een kind te adopteren.“ Zo kunnen de voorstellingen en voor-

oordelen van de één de voorstellingen en veroordelen van de ander bevestigen zonder dat er nooit een feit of argument aan te pas hoeft te komen. Het is niet moeilijk je de volgende stap in het zo verloopende proces van meningsvorming voor te stellen: „Ja, ook ik kan mij denken dat een kind onder die voorwaarden een identiteitsprobleem zou kunnen krijgen. De minister heeft daarom gelijk.” Enzovoorts!

De moeilijkheid die bij adoptie werkelijk een rol speelt is dat volwassenen moeten beoordelen wat in het belang is van een kind. Zolang je volstrekt open laat wie de konkrete adoptanten en wie het te adopteren kind is, kun je je daarbij alles voorstellen wat je wilt en dan louter op grond van die voorstellingen de ene soort van adoptie wel, de andere soort niet in het belang van het kind achten. Aangezien het kind en het belang van het kind evenmin bestaan als de adoptieouders, zal nooit kunnen worden vastgesteld of de zo gevormde mening enig bestaansrecht heeft.

Zelfoverschatting

Wie zich niet meteen in de band laat slaan van zijn voorstellingen en veroordelen, zal tot de konklusie komen dat de wetgever geen algemene regels

voor uitsluiting moet geven. Alleen de rechter heeft door toetsing een reële mogelijkheid om te beoordelen of de adoptie van een kind door een bepaald paar in het belang is te achten van dat kind of niet. Een wetgever die onbevooroordeeld de belangen van kinderen beoogt, zal daarom de rechter laten beslissen hoe die belangen in individuele gevallen het best kunnen worden behartigd.

Een minister, een overheid die denkt dat zij in het algemeen kan uitmaken dat adopties door paren van ongelijke kunne wel, adopties door paren van gelijke kunne niet in het belang zijn van het kind, lijdt aan een gevaarlijke soort zelfoverschatting. Gevaarlijk, omdat daardoor reële afwegingen van belangen onmogelijk worden gemaakt. De Minister van Justitie heeft een staaltje laten zien van onzorgvuldig denken op een gebied waarop juist de grootst mogelijke zorgvuldigheid geboden was. Dat zo ook nog een liberaal minister zich tot een onliberal standpunt heeft laten verleiden, maakt het resultaat van zijn denken niet minder schrijnend.

Jan Glastra van Loon
(voorzitter van het
Humanistisch Verbond)

BRITSE REGERING KEURT DISKRIMINATIE HOMO'S GOED

Op 25 mei trad in Engeland de Wet op het Lokaal Bestuur (Local Government Bill) in werking. Deze wet bevat een paragraaf, *Clause 28*, die voor Britse homoseksuelen mannen en vrouwen buitengewoon diskriminerend is: volgens deze wet mogen plaatselijke overheden op geen enkele wijze „homoseksualiteit bevorderen”. Men wil met name niet dat homo-relaties worden voorgesteld als gelijkwaardig aan gezinsrelaties. Deze omstreken wet heeft verregaande gevolgen. Zo maakt het gemeentebesturen mogelijk om homobars en -disco's te sluiten. Ook kunnen boeken en films met een positieve homoseksuele inhoud worden verboden als er gemeenschapsgeld mee is gemoeid.

Op initiatief van de homowerkgroep heeft het Humanistisch Verbond op 29 april een scherp protest gezonden aan zowel de Britse regering en oppositie als aan de Britse ambassadeur in Den Haag. Behalve het recht op zelfbeschikking (en het invullen van de eigen levensstijl op een positieve manier) is hier ook het recht op vrije meningsuiting en op vergadering in het geding.

Ambassadeur Michael Jenkins schreef terug dat de *Clause* verkeerd werd begrepen. Maar zijn uitleg doet niets af aan wat er letterlijk in de *Clause* staat. De ambassadeur kan dan wel stellen dat het niet de bedoeling van de wet is om te diskrimineren, maar feit is onder- tusschen dat zij die willen diskrimineren

in de wet steun vinden. Hogerhuis-afgevaardigde Jill Knight zag zijn kans schoon. Hij stelde dat kinderen het slachtoffer zijn geworden van een hoogst ongelukkige en oneerlijke promotie-campagne, die er op gericht is om ze voor de homoseksuele zaak te winnen.

De zusterorganisatie van het Humanistische Verbond in Engeland, de British Humanist Association reageerde scherp. Vice-voorzitter Hermann Bondi, zei dat maar al te veel religies de menselijke seksualiteit als een slecht trekje zien, iets dat nauwelijks getolereerd zou mogen worden. En als het getolereerd wordt, dan alleen op een zeer strikt gedefinieerde en voorgeschreven manier.

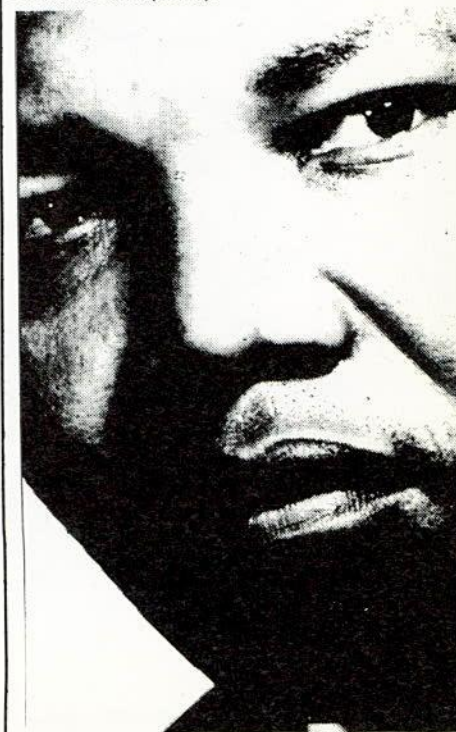
Engeland heeft geen beste traditie in het tolereren van mensen die anders leven dan volgens het klassieke gezinspatroon. Met *Clause 28* heeft de Britse regering diskriminatie van homo's nu wettelijk goedgekeurd.

Martin de Zoete
(namens de HV-homowerkgroep)

Half juni verschijnt *Van 't Zelfde 14*, humanistisch homobulletin. Daarin staat o.m. een zeer uitvoerig artikel over dit zelfde onderwerp. Het blad is gratis aan te vragen door te schrijven naar Homowerkgroep HV, Postbus 114, 3500 AC Utrecht of te bellen 030-318145 (vragen naar Ariane de Brauw).

HV STEUNT DEMONSTRATIE ANTI-APARTHEID OP 11 JUNI

Op zaterdag 11 juni zal Nederland te hoop lopen in een grote anti-Apartheidsdemonstratie in Amsterdam. Vele organisaties in Nederland hebben elkaar gevonden in een gemeenschappelijk platform ter voorbereiding van deze demonstratie. Deze samenwerking kwam tot stand nadat de Zuidafrikaanse regering vergaande maatregelen afkondigde tegen de democratische beweging binnen Zuid Afrika. Naast onder andere Raad van Kerken, Pax Christi, FNV en CNV behoren ook het Humanistisch Overleg Mensenrechten (HOM), HIVOS en het Humanistisch Verbond tot het Breed Overleg tegen Apartheid dat deze dag organiseert. In de verklaring van het platform wordt Apartheid veroordeeld als misdad tegen de mensheid. Verder worden o.a. de bezetting van Namibië en de agressie tegen de buurlanden veroordeeld, en er wordt opgeroepen tot steun aan alle organisaties in Zuid Afrika die zich tegen het regime verzetten. Men pleit verder voor verdergaande economische en politieke druk in Europees verband en mocht deze uitblijven zelfstandige stappen van de Nederlandse regering. In ieder geval zouden de investeringen van Nederlandse bedrijven in Zuid Afrika en Namibië moeten worden teruggetrokken. Het Humanistisch Verbond onderschrijft alle punten van de verklaring en steunt de oproep tot deelname aan de demonstratie op 11 juni, aanvang 13.00 uur op het Museumplein in Amsterdam (HVH).

BESTAANSRECHT SILA TWIJFELACHTIG

De kans is groot dat de Stichting Interkerkelijke Ledenadministratie (SILA) niet levensvatbaar blijkt te zijn. Vorige maand besloot de Tweede Kamer namelijk dat de SILA wel de opbouw van een eigen kerkelijke ledenadministratie mag verzorgen als de gemeenten de kerkelijke gezindte uit hun boekhouding schrappen. Maar of er daarna een koppeling zal komen tussen de gemeentelijke administratie en die van de SILA is twijfelachtig. Op het ogenblik ligt het meer voor de hand dat de kerken in de toekomst dezelfde rechten krijgen op informatie uit de gemeentelijke bevolkingsadministraties als bijvoorbeeld vakbonden en verzekeringsmaatschappijen. Niks „SILA-knipperlicht“, dus. Niks „bijzondere derde“. Zoals het er nu uitziet worden kerken dan gewone afnemers van gemeentelijke administraties, net als alle andere.

Niet zo interkerkelijk

De reden van deze plotselinge ommezwaaai van de overheid is, dat de Stichting Interkerkelijke Ledenadministratie bij nader inzien niet zo interkerkelijk lijkt te worden als de naam doet vermoeden. Een artikel in Vrij Nederland van 7 mei is wat dat betreft verhelderend. Ik citeer uit het vraaggesprek tussen de VN-redakteur en mr. F. H. M. van Spaendonck, sekretaris van het Interkerkelijke Contact in Overheidszaken (ICO) én directeur van de SILA.

Het Humanistisch Verbond heeft laten weten niet deel te nemen aan de Stichting Interkerkelijke Ledenadministratie.

Van Spaendonck: „Dat is juist. Ook niet als we de naam veranderen in bijvoorbeeld Stichting Levensgenootschappelijke Ledenadministratie.“

De joodse gemeenschappen willen niets met registratie te maken hebben. „Dat klopt. Begrijpelijk.“

Doet een van de gereformeerde kerkgenootschappen mee?

„Dat zijn zogeheten attestatiekerken. Die vinden dat hun leden moeten getuigen en zelf verantwoordelijk zijn voor het doorgeven van veranderingen in hun levensomstandigheden.“

De hindoes en islamieten...

„Die vormen geen genootschappen met een ledenbestand zoals wij dat kennen.“

De rooms-katholieken misschien?

„De bisschoppen hebben ons laten weten alleen te willen meedoen in de opbouw van de SILA, niet in de permanente fase. Maar als wij weten tegen welke prijs wij diensten kunnen verlenen en de bisschoppen ontdekken welke faciliteiten bij PTT en banken verloren gaan als ze zelf een ledenadministratie moeten voeren, dan hebben we goede hoop dat ze alsnog gaan deelnemen.“

De VN-redakteur konkludeert daaruit dat die 15,4 miljoen gulden voor de opbouw van een eigen kerkelijke ledenadministratie dus alleen is bestemd voor de Nederlandse Hervormde Kerk. Die heeft haar ledenbestand al geautomati-

seerd en telt uit principe alle gezinsleden van een lid mee, ook als die niet om het lidmaatschap vragen.

Voor PvdA, VVD en D66 betekende dit dat ze grote vraagtekens plaatsen bij de door minister van Binnenlandse Zaken voorgestelde speciale behandeling van de SILA door de gemeenten. „Als het SILA-sigitaal in de bevolkingsboekhouding slechts de Nederlandse Hervormde Kerk dient, is dat in strijd met de bescherming van de persoonlijke levenssfeer“, aldus de woordvoerders van deze partijen. En daarmee lijkt te gebeuren wat het HV vanaf het begin voor ogen had: de absolute scheiding tussen kerk en staat.

Hoe die scheiding zich gaat voltrekken is nog niet duidelijk. Het HV stelt zich op het standpunt dat mensen uitdrukkelijk

moeten laten weten dat ze als kerklid beschouwd willen worden. Maar wat gaat gebeuren is dat mensen zal worden gevraagd het te melden als ze dat niet zijn. Wel heeft minister Van Dijk toegezegd dat hij nog met de SILA gaat overleggen om 'colportage-achtige toestanden' (de uitdrukking is van de VVD) te vermijden. „De betrokkenen moeten op eenvoudige wijze de gelegenheid krijgen om aan te geven dat ze niet in de regeling wensen te worden opgenomen“, aldus de minister. „En dat moet schriftelijk gebeuren.“

Bij de behandeling van de Wet op de Gemeentelijke Bevolkingsadministratie in de Tweede Kamer komt de positie van de SILA opnieuw aan de orde. Dan zal blijken of de SILA nog bestaansrecht heeft.

Ingrid Cramer

CAMPAGNE VOOR VLUCHTELINGEN IN NIET MEER ZO GASTVRIJ NEDERLAND

„...EVEN NAKIJZEN OF U NIET ALLEEN MAAR KOMT PROFITEREN“

De wereld kent tussen de 10 en 15 miljoen vluchtelingen. Het overgrote deel verblijft in ontwikkelingslanden. Zij leven in kampen in Midden-Amerika, Oost-Afrika en in Zuid-Oost Azië. Hun omstandigheden zijn meestal slecht. Sommige vluchtelingen komen naar Europa, niet veel eigenlijk: slechts zo'n 5%. Voor wat betreft West-Europa kent Nederland verhoudingsgewijs het laagste aantal asielzoekers. Veel vluchtelingen die hun toevlucht in ons land zoeken, werden in eigen land vervolgd vanwege hun politieke overtuiging, hun godsdienst, afkomst of huidskleur. Vaak zaten zij gevangen, werden gemarteld en met de dood bedreigd. Nederland heeft altijd de naam gehad een gastvrij land voor vluchtelingen te zijn. Maar de laatste jaren was het Nederlandse asielbeleid verre van ruim-

hartig: van elke tien mensen die asiel vroegen, werd aan acht een verblijf geweigerd.

Momenteel wordt er in Nederland een algemene, landelijke vluchtelingen-campagne gehouden. Hieraan werken ook de humanistische organisaties mee. Zo is er door HV, Humanitas, HOM en HIVOS een landelijke werkgroep Vluchtelingen gevormd. Humanitas heeft een kleine expositie over het vluchtelingenvraagstuk beschikbaar (informatie: 020-262445). En het HOM organiseert informatie-avonden over vluchtelingen in Zimbabwe en Mozambique (informatie: 030-318145). Als u meer wilt weten over vluchtelingen of speciaal de campagne, dan kunt u bellen met Vluchtelingenwerk (tel.: 020-881311).

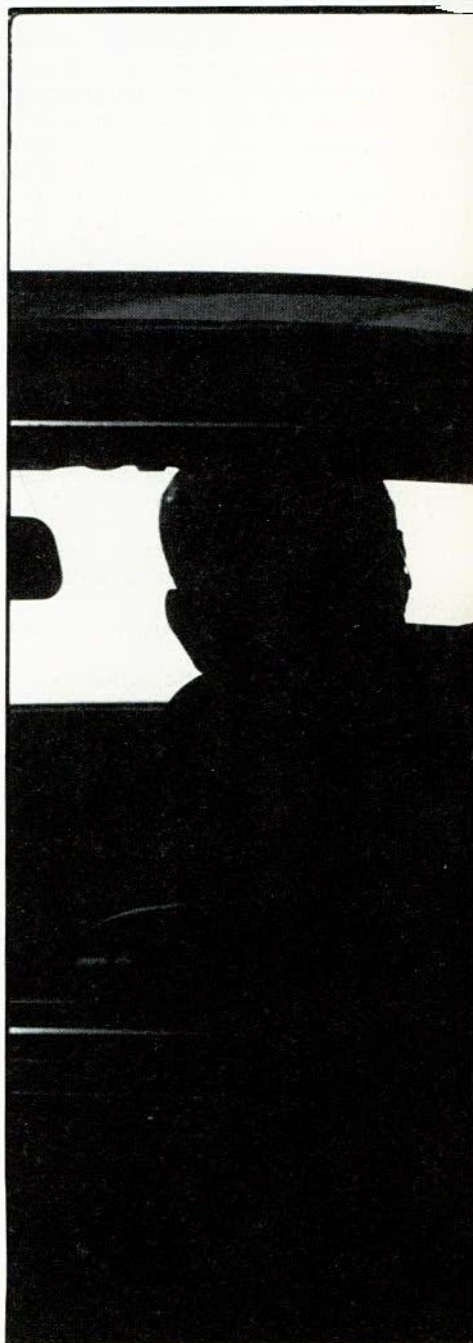
1984 ligt al weer jaren achter ons, en de ontwikkelingen die George Orwell in zijn beroemde boek schetst zijn voor een deel de werkelijkheid van vandaag. Grote Broer met zijn computer heeft oneindig veel mogelijkheden om te registreren, te verzamelen, op te slaan, te verwerken en uit te draaien. De gangen van de werknemer kunnen tegenwoordig feilloos worden gevolgd, elke genoten gehaktbal uit de bedrijfskantine kan worden geregistreerd. Zo kan de computer zelfs de signalen van een werknemster in blijde verwachting eerder tonen dan de aanstaande moeder het lichamenlijk merkt. De werknemer wordt zo doorzichtig als glas.

door Dick van der Peijl

TECHNIEK HOUDT VOORS VAN PRIVACY

Bescherming tegen ongewenste registratie is er nog nauwelijks. Vrijwel iedereen zit in een of ander computerbestand, of u dat nu wilt of niet. Maar daar kan verandering in komen nu binnenkort de Wet op Persoonsregistraties van kracht zal worden. De wet heeft de Tweede Kamer reeds gepasseerd en ligt nu ter goedkeuring in de Eerste Kamer. Niet dat daarmee het probleem is opgelost, want het is wel duidelijk dat de snelle ontwikkelingen in automatiseringstechnieken de wetgeving mijlenver voor blijven. Maar misschien geldt hier meer dan ooit dat een half ei beter is dan een lege dop.

Een waakzame Dick van der Peijl onderzocht hoe ver Nederland is met het registreren van personeelsgegevens, of er sprake is van misbruik en hoe de beveiliging is geregeld. De Humanist registreerde gesprekken die hij had met vier privacydeskundigen: Ab van Lent, senior consultant bij Philips; Jan-Willem Sentrop, topambtenaar bij WVC en bestuurslid van de stichting Waakzaamheid Persoonsregistraties (hij was ook jarenlang lid van het HV-hoofdbestuur); Willem Noordman van de Dienstenbond FNV en stafmedewerker van het Adviescentrum Automatisering en Frank Kuitenbrouwer, juridisch commentator van NRC Handelsblad en lid van de redaktieraad van Computerrecht.

De twee goudbruine kroketten die Henk tijdens de lunchpauze in de bedrijfskantine altijd naar binnen werkt betaalt hij niet direkt. Hij duwt zijn toegangspasje met magneetstrip in de gapende gleuf van de computer die in de kantine staat, de kroketten worden bijgeschreven op zijn bedrijfsconto. Net als de tijd waarop hij 's morgens langs de portier glipt, met zijn pasje het hekje voor hem laat openklappen. En 's avonds maakt hetzelfde pasje de weg naar buiten weer voor hem vrij. De benzine die hij bij de bedrijfspomp tankt wordt ook via zijn pasje geregistreerd. De geautomatiseerde telefooncentrale van het bedrijf waar Henk werkt houdt feilloos bij welke telefoongesprekken hij voert. Als hij zijn moeder in werktijd belt, wordt dat geregistreerd. Zijn chef

op de afdeling controleert de handelingsnelheid van Henk. „Gek dat Henk de laatste tijd zo traag is. Hij is trouwens ook vaak ziek, zie ik. Ach ja, het is ook niet meer één van de jongsten. Morgen maar eens met Henk praten“, denkt de chef als hij de conductestaat van Henk op zijn beeldscherm voorbij ziet trekken. Met één bliep verschijnt een andere werknemer op het groenige scherm, Henk is even in beeld gebracht en is even snel weer uitgewist.

De volgende dag krijgt Henk van zijn chef te horen dat hij toch wat minder kroketten moet eten. „Je bent zo vaak ziek de laatste tijd. En je weet, je hebt nog een forse hypotheek lopen. Henk, als ik jou was zou ik daar maar eens wat aan doen. Anders ben ik gedwongen je over te plaatsen“, legt de chef de benar-

de werksituatie aan zijn verbaasde werknemer uit.

Het voorbeeld van Henk is uit de mouw geschut, maar het is zeker geen denkbeeldig verhaal. Het voorbeeld kan nog met vele andere aangevuld worden als het gaat om de mogelijkheden te schetsen van controle op de werknemers door middel van de nieuwste technologie.

Wetsontwerp

De overheid en een groot aantal bedrijven werken hard aan de invoering van zogenoemde Personeels-Informatie Systemen (PIS), een geautomatiseerd, computer, gestuurd samenstel van technische hulpmiddelen waarmee personeelsgegevens worden geregistreerd, opgeslagen, bewerkt en ver-

RONG OP BESCHERMING

Parkeergarage in Maastricht Foto: Rene de Wit

werkt. „Uniformering“, „integratie“ en „optimalisatie van selectie- en beleidsaspecten“ zijn de trefwoorden bij de invoering van de PIS. In Den Haag ligt een wetsvoorstel Persoonsregistraties – dat, nadat het de Eerste Kamer heeft gepasseerd alleen nog maar in de Staatscourant hoeft te worden opgenomen. De wet moet de privacy beschermen. Van wildgroei in informatiemisbruik lijkt dan ook geen sprake.

den aan de doelstelling van uniformering, de behoefte aan integratie en van de optimalisering van het selectieaspect“. Er zijn verschillende mogelijkheden om gegevens te registreren: je kunt funktiegericht registreren, je hebt volregistratie en het PIS registreert het totaal. Door middel van legitimatiebewijsjes, pasjes kan de organisatie de aankomst- en vertrektijden controleren. Zo'n pasje geeft ook vaak toegang tot

vrachtwagens. En als binnenkort de zwarte doos wordt ingevoerd kan de chauffeur onderweg niet eens meer een plasje doen of het wordt al vastgelegd. Maar dat niet alleen, ook de route die hij rijdt, zijn wachttijden en of hij de wet niet overtreedt, noteert het apparaat. Bij de moderne telefoonsystemen heb je de mogelijkheid van contactenregistratie. Ook al betaal je de privégesprekken zelf, dat wil nog niet zeggen dat ze niet geregistreerd worden. Dat kun je zien als een inbreuk op de privacy van de individuele werknemer. Ik wil niet beweren dat die ontwikkelingen er niet moeten zijn, maar ik vind wel dat je ze in de hand moet houden. Dat kan alleen door overleg. Ik vind niet dat een bedrijf dat soort zaken stiekem moet invoeren."

Ab van Lent (Philips): Je moet voortdurend alert blijven of bepaalde gegevens wel nodig zijn voor een goede bedrijfsvoering

Ik rij het terrein van de Philips-stafafdeling in Eindhoven op als de storm over de aidstest die door de multinational zou zijn gehouden net is overgewaaid. Op de zevende verdieping van het „gebouw op palen“ legt Ab van Lent uit hoe zorgvuldig de invoering van personeelsinformatiesystemen bij zijn eigen organisatie wordt aangepakt. „Een onderneming is geen statische grootheid maar voortdurend aan verandering onderhevig. Dat geldt niet alleen met oog op de markt, maar ook wat betreft allerlei technologische veranderingen. De vraagzijde laat allerlei trends zien, het personeel moet aan die wisselende vraag voldoen. Het personeelsinformatiesysteem is het eerste moment in de geschiedenis dat er voldaan kan wor-

bepaalde afdelingen, op die manier kun je de persoon volgen. In bepaalde gevallen moet de werknemer met het pasje ook de machine in werking stellen. „Op grond van het uitzonderingsprincipe heeft het bedrijf overigens meer aan de registratie van de afwezigheid dan van de aanwezigheid van de werknemer. Bij de vastlegging van al die gegevens, naast natuurlijk de al bekende gegevens die in de bakken zitten bij de personeels- en salarisadministratie, is het natuurlijk wel de vraag wiens belang gediend wordt,“ doceert Ab van Lent op een rustige manier. Hij schetst het gebruik van diverse controle mogelijkheden van de werknemer. „Het volgen gebeurt al in een hoop gevallen. Denk maar aan de tachograaf in

Gebruik postcode

De bescherming van de privacy is nog geen heet onderwerp voor veel werknemers. Onbekendheid met het nieuwe fenomeen van controle en onwetendheid over het gebruik ervan spelen volgens de adviseur van de centrale ondernemingsraad van Philips een belangrijke rol. „Nee, je kunt niet zeggen dat de belangstelling van de werknemers uitzonderlijk groot is voor het vraagstuk. Misschien is de bewustwording er wel, maar ziet men de kwade kanten er nog niet van. Inbreuken op de privacy worden tot nu toe als een soort vanzelfsprekendheid geaccepteerd. Dat zie je aan de invoering van de postcode. Die postcode is nodig om de automatisering van de briefpost te vergemakkelijken.

De code wordt nu ook gebruikt voor allerlei andere doeleinden. Ik heb bijvoorbeeld op mijn fiets een plaatje met mijn code gemaakt. Dat is dus een heel onschuldig gebruik van de postcode. Maar allerlei reclame- en onderzoeksbureaus gebruiken de code ook om straten en wijken met een bepaalde welstandsklasse te selecteren en die vervolgens te voorzien van allerlei reclamemateriaal waarin wordt opgeroepen om een bepaald merk after shave te gaan gebruiken. Dat is een heel ander effect van die postcode."

De gevaren van de automatisering moeten niet worden overdreven, vindt Van Lent. „We zitten bepaald nog niet in de situatie van „big brother is watching you“. Je moet er naar streven dat de belangen van de geregistreerde en de registreerder in balans zijn. Het kan niet zo zijn dat de geregistreerde een surplus aan bescherming krijgt. Dan verkoop je als organisatie geen gloeilamp meer."

Zijn loopbaan bij Philips begon Van Lent aan de andere kant van het computerscherm, als ontwerper van informatiesystemen. „Van 1965 tot 1968 heb ik aan een systeem van centrale personeelsregistratie gewerkt. Daar kwam nog al wat bij kijken. Uiteindelijk is het niet gerealiseerd."

Als adviseur van de centrale ondernemingsraad en als voorzitter van de Commissie Personeelsregistratie houdt Ab van Lent zich in de laatste tijd vooral bezig met de belangen van de geregistreerden. Bij de Eindhovense multinati-

tot de gegevens heeft. Ab van Lent: „De alles beheersende vraag is inderdaad: organisatie, zeg nu eens wat er opgeschreven is. Hoe wordt de *human resource* beheerd? Vanuit de smalle top van de organisatie beheers je natuurlijk het systeem zodanig dat je kunt zien of ieder mannetje op de juiste plaats zit. In principe zijn een heleboel gegevens natuurlijk nu ook al geregistreerd. Belangrijk is dat er autorisatieschema's komen die aangeven wie toegang heeft tot welke gegevens. De noodzaak van registratie is een gegeven, maar je moet wel voortdurend alert blijven en de vraag

breuken op de privacy te onderzoeken. Bij Philips zijn er tot nu toe nog weinig klachten geweest. „Het aantal klachten is niet spectaculair. Voor een groot deel ligt dat aan gewinning. En ik denk ook dat een aantal zaken in der minne geschikt worden. Het hangt natuurlijk ook samen met de kwaliteit van de onderneming: bij Philips werken tevreden mensen."

Gevaar niet altijd onderkend

Willem Noordman, scholingsmedewerker van de Dienstenbond FNV en medesamensteller van de brochure „Recht op privacy“, geeft aan dat de vakbeweging nog niet zo'n goed zicht heeft op de invoering van de personeelsinformatiesystemen. „Ook hij meent dat in veel gevallen de werknemers het gevaar van de automatisering nog niet altijd onderkennen. „We hebben er een discussiedag over gehouden. Als je het de mensen uitlegt dan ziet men wel in wat er mis kan gaan en wat de gevaren zijn. Maar dan nog blijft het moeilijk. Want heeft bijvoorbeeld een werkgever niet het recht om de aankomst en de vertrektijden te registreren? Kille registratie daar zijn wij tegen, want het zegt niet alles. Iemand die altijd keurig op tijd op zijn werk komt, maar vervolgens de krant gaat lezen, staat geregistreerd als goede werknemer. Een ander die missschien nipt op tijd of te laat komt, maar wel direkt aan het werk gaat, wordt door de computer vastgelegd als een werknemer die voortdurend de kantjes er af loopt. Daarom vinden wij dat er geen beslissingen mogen worden genomen op grond van alleen de kille gegevens uit de computer."

In de nieuwe Wet Persoonsregistratie wordt volgens de vakbondsman nauwelijks een basis aangereikt voor de privacykontrolle. „Het is sterk afhankelijk van de bereidwilligheid van de werkgever. Wij vinden dat het privacyreglement moet vallen onder het instemmingsrecht van de ondernemingsraad. Via de cao's proberen we die extra bevoegdheid van de ondernemingsraad te regelen. Het gaat erom dat je inzicht krijgt in de vastleggingen. Wij willen overigens niet dat de ondernemingsraad ook toegang tot de informa-

Willem Noordman (FNV): De beste beveiliging tegen misbruik is het simpele feit om bepaalde gegevens niet vast te leggen

onal werkt men hard aan de invoering van een geautomatiseerd personeels informatiesysteem, het zogenoemde *Personal Management System*.

Van Lent: „Er komt een soort basissysteem. Het PMS geldt voor heel Nederland, want het sociaal beleid is nationaal gericht. Er zijn drie geledingen te onderscheiden: – centraal voor Nederland, – op divisienivo, – op lokaal nivo. Op alle nivo's wordt een overleg gevoerd over de invoering van het systeem. De invoering van het PMS kent al een voorgeschiedenis, we hebben twee jaar onderhandeld over een reglement, een gedragscode. Dat is een overeenkomst tussen de registreerder en de geregistreerden waarin niet alleen de rechten van de geregistreerden zijn vastgelegd, maar waarin ook de spelregels zijn geregeld. Het inzagerecht van de werknemers is nog niet goed omschreven. De trend is om dat periodiek te doen. Ik zie meer in een ontwikkeling dat bijvoorbeeld één maal per jaar alle gegevens worden voorgelegd aan alle geregistreerden. Zodat iedereen kan weten waar hij geregistreerd staat."

Overleg met ondernemingsraden

De vraag is wat er van de werknemers geregistreerd staat en wie er toegang

stellen of registratie van bepaalde gegevens wel noodzakelijk is voor een goede bedrijfsvoering."

Overleg met de ondernemingsraden ziet Ab van Lent als een goede manier om de vinger aan de zwaar kloppende pols van de automatisering te houden. „Je moet als geregistreerde in een vroeg stadium bij de invoering betrokken worden. Dat is bij ons niet gebeurd. Het stoelt nog te vaak op een soort salomiktiek. Er moet natuurlijk ook bij worden gezegd dat de geregistreerden vaak niet verder kijken dan de eerste stap, terwijl je juist een stap vooruit moet denken."

De adviseur is er absoluut op tegen dat gegevens over seksuele geaardheid, justitieel verleden, godsdienst en andere persoonlijk-gevoelige gegevens in de computer van de werkgever terecht komen. „Dat kan niet en dat mag niet. Er zijn nu al systemen waarin je 1500 gegevens over een persoon kunt opslaan. Maar wat moet je ermee? Het gevaar schuilt er dan in dat je allerlei onnodige gegevens gaat registreren om de 1500 maar vol te krijgen. Bij ons zie ik dat niet zo snel gebeuren, wij blijven kritische vragen stellen."

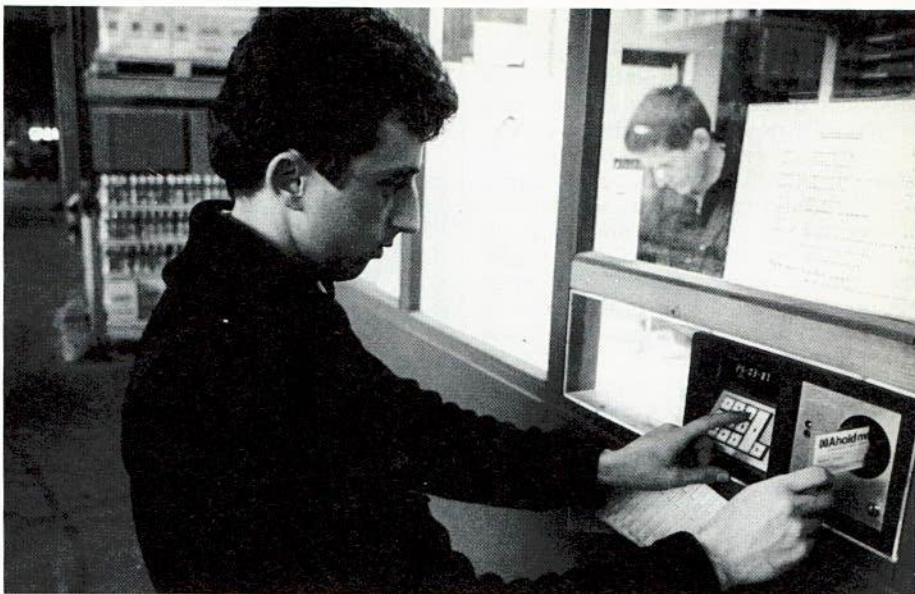
Ab van Lent is er voorstander van dat er een onafhankelijk orgaan komt om in-

tie uit het PIS krijgt."

Voor de ondernemingsraden en de vakbondsafdelingen ligt er wel een taak om controle uit te oefenen op wat er wordt vastgelegd en hoe het wordt gebruikt. „Het is natuurlijk vaak moeilijk om aan te tonen hoe bepaalde informatie is verkregen. Dat kan heel verhoudt gebeuren. De werkgever kan de beslissing over de reorganisatie of opheffing van de afdeling baseren op gegevens uit het systeem, maar de werknemers alleen konfronterten met het resultaat. Voor hen is dan niet zichtbaar of het PIS onjuist is gebruikt. Het is dus van belang om te weten welke informatie er wordt vastgelegd en natuurlijk ook wie er toegang tot die informatie krijgt."

Meten van prestaties

Het meten van prestaties van een individuele werknemer is met de geautomatiseerde systemen nog maar een fluitje van een cent. In het buitenland zijn voorbeelden bekend van kassasystemen die het aantal aanslagen van de cassière per tijdseenheid vastleggen en tekstverwerkende apparatuur die het aantal aanslagen per minuut van elke typiste registreert. Tijd voor een vriendelijk woord voor de klanten of voor een kopje koffie is er dan niet meer bij. In Denemarken kwamen de cassières van een supermarkt met sukses tegen de ingebouwde controle op hun arbeidsprestatie in het geweer. Ze legde de supermarkt met een staking lam en de werkgever ging overstag. In Nederland zijn er nog geen voorbeelden van bekend. Bij Albert Heijn staat zelfs de klantvriendelijke houding van de cassières in de bedrijfsfilosofie voorop, meent de scholingsmedewerker Willem

veren. De president van de rechtbank in Roermond stelde dat toezicht door de werkgever op de werknemer geen inbreuk op de privacy is, maar het toezicht mag alleen worden uitgeoefend door persoonlijk contact en niet door videokamera's. De kamera's moesten verwijderd worden, ook al had de ondernemingsraad aan de directie toestemming gegeven voor de begluring van de werknemers.

Volgens Willem Noordman is de beste beveiliging tegen misbruik het simpele feit om bepaalde gegevens niet vast te leggen. „Maar je ziet juist het omgekeerde. Voor een kollektieve verzekering of voor een pensioenfonds wordt aan de werknemers allerlei gevoelige gegevens gevraagd. Of iemand samen-

dat er mazen in het systeem kunnen zitten. De overheid zou wat dit betreft een goede baas zijn. „Een persoonsregistratie mag slechts worden aangelegd alleen als het noodzakelijk is voor een goede vervulling van de taak van de overheid. Er mag niet meer worden vastgelegd dan voor het doel noodzakelijk is. Bovendien is voor iedere afzonderlijke registratie een reglement vereist. In het reglement staat de termijn, de rechten, de mate van beveiliging en wie toegang heeft. We lopen daarmee al vooruit op de Wet Persoonsregistraties. Maar het blijft natuurlijk een hulpmiddel, zo'n reglement. Bij WVC zijn we bezig met een kaderregeling, waarbinnen dan ook de afzonderlijke systemen passen die de verschillende hoofden van dienst opzetten."

Sentrop gelooft niet dat de nieuwe wet te kort schiet. „De wet biedt volgens mij voldoende handvatten om tot een goede bescherming van de privacy te komen. Het is toch vaak een mentaliteitskwestie. Uiteindelijk gaat het om de mens achter de gegevens. Op basis van die gegevens kunnen belangrijke beslissingen worden genomen. De behoefte van de overheid aan meer informatie is door de bezuinigingen en de deregulering enorm toegenomen. Dan is het wel de vraag hoe je op een goede manier de gegevens kunt benutten voor het beleid."

Er zijn genoeg wettelijke mogelijkheden om ambtenaren een goede bescherming te bieden, vindt Sentrop. De overheid, op het goede spoor gezet door het Comité Waakzaamheid Persoonsregistraties dat al in het begin van de jaren zeventig te hoop liep tegen de volkstelling en daarna een steeds meer geraadpleegde autoriteit op het gebied van de privacy is geworden, heeft een beleid ontwikkeld. De Wet Persoonsregistraties is daar het uitvloeisel van. Jan-Willem Sentrop: „Het eerste wetsvoorstel over persoonsregistraties uit 1981 was veel te ingewikkeld. Een soort registratie van de registratie. Het huidige voorstel is veel eenvoudiger, er staan veel minder artikelen in. Minder zware toezeggingen, een registratiekamer met een beperkte taak."

Er moet niet vanuit een angstperspek-

Jan-Willem Sentrop (ministerie WVC): Op postkantoren moet de mogelijkheid worden geboden om al je gegevens uit overheidsregistraties op te vragen

Noordman. „AH houdt geen snelheidsregistratie van de cassières bij. In het distributiecentrum van AH vindt echter wel een tijdsregistratie plaats omdat dat nodig zou zijn voor het productieproces. Of het ook wordt gebruikt om mensen te controleren en te beheersen is nog niet te overzien. Maar het werktempo wordt wel bijgehouden.

Wij zijn er trouwens niet tegen dat chefs beoordelingen van de werknemers maken, het gaat om de manier waarop. Het moet niet gebeuren door de werknemer in de gaten te houden als een voyeur achter een beeldschermje zonder dat er ook maar een gesprek plaats vindt."

Beveiliging tegen misbruik

Er is tot nu toe weinig jurisprudentie over inbreuken op de privacy van de werknemer door de werkgever. Alleen de zogenoemde Koma-zaak kan voorlopig model staan. De Industriebond FNV spande tegen Koma koeltechnische industrie BV uit Roermond een kort geding aan omdat het bedrijf in de montagehallen videokamera's had gemoniteerd om het personeel te kunnen obser-

woont, met wie, of dat een vaste partner is en van welk geslacht. Met dat soort informatie kan heel makkelijk worden gemanipuleerd. Bovendien zijn die bestanden heel aantrekkelijk voor allerlei andere bedrijven. Volgens de nieuwe wet kunnen en mogen die bestanden niet zo maar zonder toestemming aan iedereen ter beschikking worden gesteld. Een grote tegenspraak in die wet is dat de overheid wel op alle mogelijke manieren over de gegevens kan beschikken. Voor de belastingen moet een bedrijf gegevens vastleggen en ook een bank is verplicht om de betaalde rentes aan de overheid door te geven. Dat is natuurlijk een heel vreemde zaak," meent de vakbondsman.

Reglement voor registratie

De overheid zelf is aan een streng regime gebonden als het gaat om de persoonlijke gegevens van haar ambtenaren. Jan-Willem Sentrop, hoofd rechtspositie bij het ministerie van WVC, en bestuurslid van de Stichting Waakzaamheid Persoonsregistratie, legt omstandig uit dat het bijna is uitgesloten

tief op de nieuwe ontwikkelingen worden gereageerd, meent de jurist. „Er is een kwalitatief beter personeelsbeleid mogelijk. Dat is gunstig.“ Het schort alleen nog wel eens aan de zorgvuldigheid waarmee met de gevoelige informatie wordt omgesprongen. „Zorgvuldigheid is nog geen gemeengoed. Dat zie je ook bijvoorbeeld laatst, bij de publicatie door Nieuwe Revu van de belastinggegevens van premier Lubbers. En het gebeurt ook nog maar al te vaak dat computerafdrachten bij het grof vuil belanden. Of wat te denken van politiemensen die tegen betaling gegevens verstrekken!”

Eigen dossier inzien

Onlangs besliste de ambtenarenrechter in Den Haag dat iedere werknemer bij de overheid het recht heeft om het eigen dossier in te zien. Volgens Jan-Willem Sentrop is dat niets nieuws. „Die mogelijkheid was er al. Je kunt gewoon een beroep doen op de Wet Openbaarheid Van Bestuur. Het is wel zo dat die mogelijkheid tot nu toe weinig is gebruikt voor dit doel.”

Voorlichting en openheid zijn voor hem de trefwoorden voor een goede privacy-bescherming. „Naast wettelijke regelingen is voorlichting over de rechten die men heeft van wezenlijk belang. Mensen denken vaak: het is van de overheid, het zal wel goed zitten. Wat ook een goed idee zou zijn, is een soort doorverwijsfiguur die geregistreerden bij grote organisaties begeleidt bij het verkrijgen van inzage en het doorvoeren van correcties. Daarnaast moet bij postkantoren de mogelijkheid geboden worden om al je gegevens uit overheidsregistraties op te kunnen vragen,

dat is in Canada ook zo geregeld. Je moet je natuurlijk dan wel eerst legitimeren. Verder zou de ondernemingsraad weerbaarder moeten zijn om misbruik te voorkomen.”

De registratietoepassing op zich vindt Sentrop niet verwerpelijk. „Je moet als organisatie duidelijk maken wat je doet. Bij een afslanking kunnen 55-plussers bijvoorbeeld gebruik maken van een wachtgeldregeling tot ze in de VUT belanden. Een vrijwillige regeling. Maar dan moet het natuurlijk niet zo zijn dat doelbewust alle 55-plussers in die wachtgeldregeling worden gedwon-

vrijwillige basis leveren, zoals het behoren tot een etnische minderheid. Gegevens van levensbeschouwelijke aard komen er niet in voor. Er staat veel minder in dan nu in het papieren persoonsdossier is opgenomen. En er wordt ook bijgehouden wie er in kijkt en er gebruik van maakt. De computer registreert wie wat doet, het zogenoemde *User id* (identification). Dat is de sleutel van het systeem.”

Zeer waakzaam

De privacy lijkt bewaakt en afgegrensd bij de overheid. Toch toont Frank

Frank Kuitenbrouwer (kommentator NRC Handelsblad): Ik ben er voor om streng te straffen als het gaat om inbreuken op de privacy

gen. En nog een stap verder is dat iedereen die niet aan die en die voorwaarde voldoet de laan wordt uitgestuurd. Het moet duidelijk een hulpmiddel blijven, *a tool of management*, om tot betere beslissingen te komen.”

Daarvoor zijn bij WVC, toen men van „de geautomatiseerde kaartenbak” overstapte op het PIS, de gegevens in kaart gebracht. „We hebben voor het privacyreglement allerlei materiële normen opgesteld. Bij het kaderreglement is een lijst gemaakt wat er wel en niet in het systeem mag. Alle basisgegevens zitten er in, personalia, data van werving en selectieonderzoek, keuring, antecedentenonderzoek, salarisschaal, toeslagen en inhoudingen. Maar ook de gegevens die mensen op

Kuitenbrouwer zich sceptisch. Hij is uiterst „waakzaam” als het gaat om registratie van persoonsgegevens en automatisering. De commentator van NRC Handelsblad geeft er zelfs de voorkeur aan om zijn cheques te verzilveren op het postkantoor, liever dan gebruik te maken van de handige manier van „thuis bankieren”. „Ik geef er de voorkeur aan wat meer moeite te doen om niet overal geregistreerd te staan. ‘t Is soms echt belachelijk: staat er een hele rij bij het hokje buiten waar je met de giromaat geld kunt halen, terwijl er binnen bij het loket bijna niemand is.”

De automatisering van het geldverkeer als een soort verslaving. Van giromaten en creditcards houdt Frank Kuitenbrouwer zich verre, van hem valt geen elek-

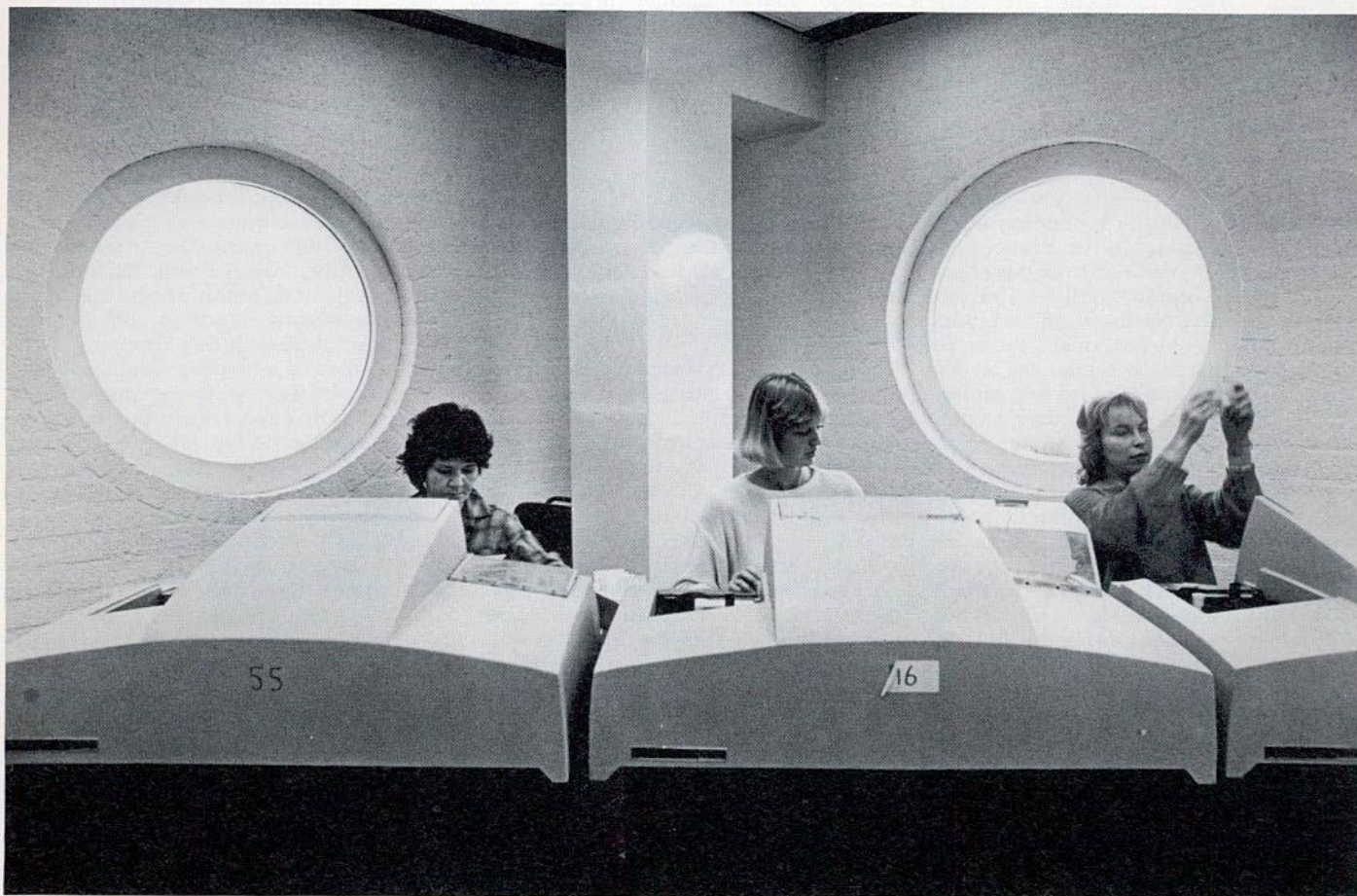

Foto: Michel Pellanders

tronisch spoor te achterhalen. „Misschien vecht ik wel tegen windmolens, maar dat vind ik wel grappig. Privacy is een individueel recht en daar moet je uiterst voorzichtig mee zijn,” merkt hij lachend op.

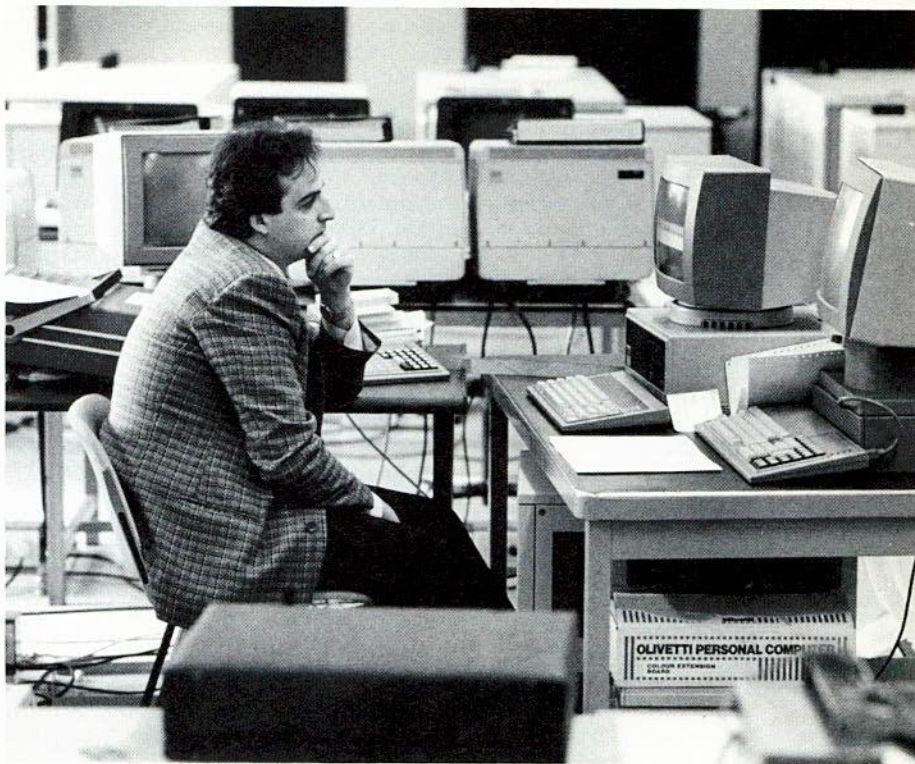
Kontroleprobleem

„De pest van het automatiseren is dat het begon met de salarisadministratie. Iemand zei me eens: De mensen denken dat het geld uit de computer komt. En het is waar, veel mensen gedragen zich daar naar. Dat komt ook doordat ze op hun werk gekonfronteerd worden met een gezagsverhouding. Daarom ligt het onderwerp van privacy ook zo moeilijk, mensen zijn zich er vaak niet bewust van dat ze bekeken worden. En als ze het zich wel bewust zijn, zullen ze het eerder proberen te omzeilen door vluchtgedrag dan proberen de situatie te veranderen. Een ondernemingsraad redeneert natuurlijk ook vanuit het kollektief en niet vanuit het individu.”

Frank Kuitenbrouwer staat wat sceptisch tegenover de controle van ondernemingsraad en vakbeweging als het gaat om inbreuken op de privacy. „Een ondernemingsraad is heel makkelijk te paaien. In Duitsland heeft bijvoorbeeld de vakbeweging ook toegang tot het systeem, tot de „Arbeitnehmerdaten”. Dat gaat onder het mom dat ze dan makkelijk de kontributie kunnen checken en noem maar op. Ook de ondernemingsraad heeft toegang tot het eigen personeelsinformatiesysteem. Dat soort dingen vormen een potentiële bron van misbruik. De strijd wordt gevoerd over de hoofden van de werknemers heen. Daarom ben ik wat voorzichtig om de ondernemingsraad en de vakbeweging te zien als bewakers van de persoonlijke levenssfeer van de individuele werknemer.”

Het is niet alleen negatief wat de techniek voortbrengt, maar het slaat snel om in controle, in het schaduwen van de werknemer die daardoor onder voortdurende hoogspanning staat, meent Kuitenbrouwer. Hij geeft een voorbeeld waarvoor de moderne technologie gebruikt kan worden. „In Amerika wordt de techniek van *blockmatching* wel gebruikt: uit een ogenschijnlijk willekeurig patroon met wiskundige formules een bepaald gegeven destilleren. Zo was er eens ruzie in een klooster en dat liep nogal hoog op. Er werd een onderzoeker bijgehaald en die ging er met een dataregister en zijn computer op af. Het bleek dat een groep van „jonge Turken” – voor zover je daarvan kunt spreken in een klooster – de macht wilde overnemen. *Blockmatching* schept de mogelijkheid om je als werkgever voortdurend met de werknemers te bemoeien. Je kunt lijnen ontdekken uit het feit wie welke telefoontjes beantwoordt, wie naast wie zit in de kantine. Zo ontstaat natuurlijk een konstante controle en de mogelijkheid om daaruit conclusies te trekken.

De Wet persoonsregistraties noemt Frank Kuitenbrouwer „een echte registratiewet”. „De wet is zwak op het punt van verzamelen van gegevens. Een ondernemer kan er denk ik al snel onder

uit komen als het gaat om de controle van de werknemers. Het ten volle leiding geven aan een bedrijf is natuurlijk al gauw een goed argument om er onderuit te draaien. In Frankrijk is het veel strikter geregeld. Daar mag je geen beslissing over personen nemen op grond van een computeruitdraai. Dat is wat anders dan zoals het hier geregeld is wie welke gegevens mag hebben.”

Toch geloof hij ook weer niet dat het individu steeds minder privacy over heeft. „Misschien krijg je wel dat als reactie op het registratiesysteem groepen mensen steeds anoniemer worden. Vroeger, als een smid een jong maatje nodig had, wist hij in het dorp ook precies wat voor vlees hij in de kuip had. Iedereen kende elkaar, de sociale controle was niet gering.

En ik denk dat je nu een volstrekt driedubbellevens kunt leiden zonder dat het geregistreerd staat in de computer van het bedrijf.”

Gevaren komen van binnenuit

Normvervaging is een niet onbekend fenomeen bij automatisering. „Het hoogste recht is ook het hoogste onrecht. Je komt terecht in een rare vicieuze cirkel: Lubbers probeert de burgers in het gareel te timmeren, die er weer onderuit proberen te draaien. Ik denk dat de automatisering zonder problemen kan worden doorgevoerd omdat mensen proberen mazen te vinden in het systeem. Het lokt overtredingen uit, mensen gaan dwarsliggen. Tegenover de rücksichtlose houding van de buitenwereld krijgen ze iets van: val maar dood. De kwetsbaarheid van het systeem zit 'm dan ook in het vluchtgedrag. Je weet niet wat er achter je rug gebeurt met de gegevens. Je hebt ook weinig mogelijkheden om er achter te komen en er wat aan te doen. De wal gaat dan het schip keren, mensen proberen te ontkomen. Je ziet het aan de puinhopen

bij de studiefinanciering. Het is misgegaan bij de inbedding in de organisatie. Je moet in het systeem zoveel ruimte scheppen dat dwarsliggers of langzame broeders ook over de drempel komen. De echte gevaren komen dus van binnenuit. Je moet als werkgever vooral proberen om mensen onder het automatiseringsjuk door te jagen. Dat is een perfecte voedingsbodem voor crimineel gedrag. Controle op misbruik is moeilijk. Het is een kwestie van architectuur, je moet er niet op een al te technische manier over praten. En ik hoop dat de Wet Persoonsregistratie een aantal rechtzaken op zal leveren. Ik ben er dan voor om streng te staffen als het gaat om inbreuken op de privacy.”

Vanuit de kwestbaarheid van het systeem zou een tegenbeweging kunnen ontstaan. Een alternatief voor alle op naam gestelde pasjes en identiteitsbewijzen zou een anonieme strippenkaart kunnen zijn, meent Frank Kuitenbrouwer. „Je moet de techniek niet met techniek bestrijden. Maar je zou burgers toegang tot de techniek kunnen geven. Waarom mag een personeelschef wel beschikken over alle gegevens en ik niet. Je kunt bijvoorbeeld ook het politiestelsel op de burger richten, zodat die inzicht krijgt. Waarom zou je alleen gevaarlijke misdadigers registreren, waarom niet de plaats van het misdrijf. En bij de belasting zou men best een seintje mogen geven als ik mijn studeerkamer niet heb afgetrokken. Je gaat dan van een andere benadering uit, de systemen komen dan ten dienste van de burger en niet andersom zoals nu het geval is.”

Kuitenbrouwer is geen zwaarmoedige, pessimistische zwartkijker waar het gaat om de om zich heengrijpende automatisering. Het lijkt eerder dat hij plezier beleeft aan het zoeken naar andere oplossingen. „Ja, in privacy zit een wat anarchistisch element: het is puur individueel.”

ZOMERKURSUS COMPUTER

Van 27 juni tot 1 juli zal op de Internationale School voor Wijsbegeerte een zomerkursus worden gegeven met als thema „Mens, cultuur en computer“. De cursus wordt gegeven in het conferentiehoeft in de bossen bij Amersfoort (één- en tweepersoonskamers beschikbaar). Kosten: kursusgeld f 135,-, voor studenten en werklozen f 50,-. Het volledige pension kost alles inklusief f 200,-. Meer informatie: 033-650700.

HSN-STUDIEDAG

Op zaterdag 25 juni van 10.00-16.15 uur organiseert het Humanistisch Studiediecentrum Nederland (HSN) in hotel Krasnapolsky in Amsterdam een studiedag met als thema: Nederland na '68. Autoriteit en emancipatie in humanistisch perspektief.

Tijdens deze dag wordt teruggekeken op de revolutionaire jaren '60, vanuit de volgende vragen: Waarop richtte zich de kritiek van de jaren '60-generatie? Wat wilde ze veranderen en wat is er van die veranderingen terecht gekomen? Welke invloed hebben de - beoogde - veranderingen gehad op de Nederlandse samenleving in die dagen en de jaren daarna? Hoe moeten wij anno 1988 waarderen dat bepaalde veranderingen al dan niet hebben plaats gevonden?

's Ochtends zullen vier sprekers een lezing houden over de volgende onderwerpen:

- De andere politiek (door P. Lankhorst)
- De andere Kunst (door J. Kassies)
- De andere wetenschap (door B. van Steenberghe)
- De andere levensstijl (door I. Weeda)

De lezingen zullen worden afgewisseld met filmfragmenten uit de zestiger jaren.

's Middags zal een forumdiskussie plaats vinden met mensen die in het kulturele, politieke en wetenschappelijke leven van die jaren een belangrijke rol hebben gespeeld, gevolgd door optredens van jaren-60 artiesten.

De toegangsprijs voor de gehele dag bedraagt f 10,- waarvoor de bezoekers (behalve toegang tot de studiedag) een informatiemap, koffie en thee krijgen aangeboden. Kaarten voor de dag kunnen worden besteld door overmaking van f 10,- op girorekening 550334 van het Humanistisch Studiediecentrum Nederland te Amsterdam onder vermelding van „1968-dag“. Het toegangsbevijs wordt dan toegestuurd. Op de dag zelf zijn kaarten aan de zaal verkrijgbaar. Meer informatie: Constant Lem, Sarphatistraat 4, 1000 AB Amsterdam, tel. 020-262445.

D I C H T E R

Trudi 1936-1979

Er was een ogenblik van tederheid,
jaren geleden, tussen haar en mij.
De voorjaarstuin zong ons zo naderbij
dat het stil werd. „Laat ons die zoete strijd

niet strijden“, zei ik zacht. „Wat nu uitsluitend
hier ruist en geurt over de rozestruik
loopt straks te hoop in onze onderbuiken
en brandt ons uit.“ „Laat de moraal erbuiten“,

zei ze, „als liefde roept, laaien de dagen
als vuur voorbij het raam. Ik wil het leven
warm door mijn bloed en bekken voelen jagen,
tegen de tred in die is voorgeschreven.“

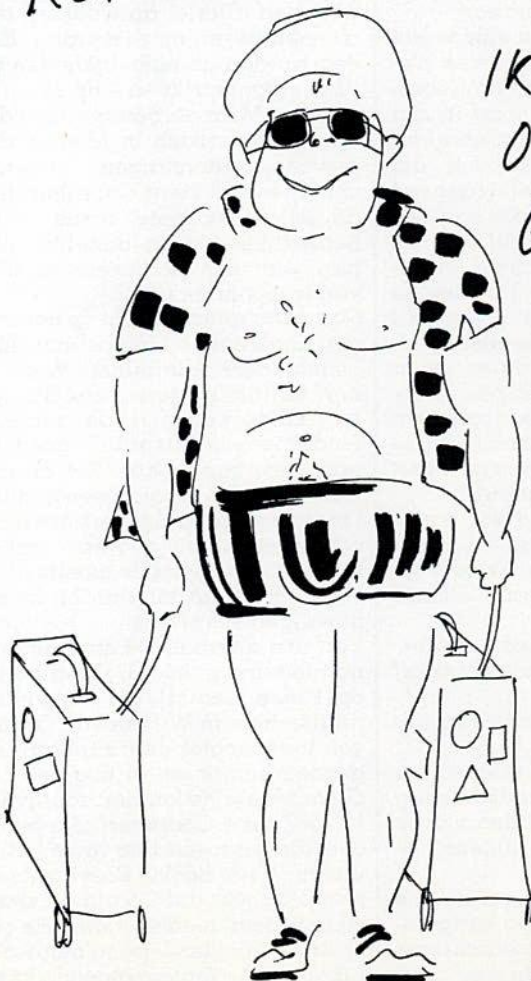
Kanker heeft zich door borst en bot verspreid.
Dat zij mag rusten in de eeuwigheid.

Martin Veltman

Uit: De Zaken & de Dood

REIZEN IS M'N PASSIE

IK BEN
OVERAL
GEWEEST
WAAR
HOTELS
ZIJN

PLEITER VOOR

Het valt moeilijk om Coornherts veelzijdigheid in kort bestek uit de doeken te doen. Geen terrein in de maatschappij of hij liet zich er wel zien.

Coornhert zag in Amsterdam het levenslicht. Middenin de stad, in de drukke Warmoesstraat. Een straat met net zulke succesvolle, welgestelde kooplieden als Coornherts familie. Dircks broer behoorde later tot de top-vijf van Amsterdams commerciële stand. Maar Coornhert boorde andere talenten aan. Al op z'n zeventiende verliet hij het gewoel van Amsterdamse bedrijvigheid en vestigde zich – na een reis door Spanje en Portugal – in 't wat meer op cultuur ingestelde Haarlem. Hij was notaris, gemeentesekretaris en raadgever van Willem van Oranje. Hij kon schermen, speelde luit, fluit en klavecimbel en kon tekenen. Hij werkte als graveur en was op het eind van z'n leven de leermeester van de beroemde Hendrick Goltzius. Mede door zijn toedoen werd Haarlem een belangrijk Nederlands steunpunt van de Renaissance.

Dr. H. Bonger, oud-redacteur van de *Humanist* toen dit blad nog „Mens en Wereld” heette, is in Nederland de Coornhertkenner bij uitstek. Hij somt in zijn boek *Leven en werk van D. V. Coornhert* op hoe belangrijk Coornhert wel niet was: „Hij schreef de eerste ethica in het Nederlands en is de schepper van een zuivere Nederlandse taal. Hij was de eerste vertaler van Homerus en Boccaccio en schreef waarschijnlijk het eerste Nederlandse toneelstuk in proza. Hij dichtte één der indrukwekkendste geuzenliederen”. Bij dat alles is er „geen antisemitisch woord uit zijn pen gekomen en zijn afkeer van de oorlog is een thema van zijn werk”. Kortom, hij is „een der vroegste verdedigers geweest van de menselijke waardigheid.”

Bij zo'n onvermoeibaarheid zal 't niet verbazen dat Coornhert dag en nacht doorwerkte en in 1582 een „Protest tegen de Slaap” schreef. Daarin dichtte hij, wat vrij vertaald:

*„Zes uren slapen, dat gaat van nature
Maar slaap je in je levenssleur twaalf uren,*

Ben je van 'n kwart van 't leven dan niet je eigen dief?”

Dat betekenis van Coornhert ligt echter vooral in zijn wijsgerig-godsdienstig werk, én in de plaats die hij innam in de godsdienststrijd voor en tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

Daarvan kunnen we sinds kort kennis nemen omdat uitgever Ambo kortgeleden een boekje op de markt bracht met teksten van Coornhert. In *Op zoek naar het hoogste goed* leidt Bonger ons bij

Coornhert in. Verhelderende opmerkingen gaan vooraf aan stukken uit Coornherts eigen werk. Bonger zette die in eigentijds en goed leesbaar Nederlands over. De teksten blijven nog moeilijk genoeg. Toch vindt de twintigste-eeuwer steeds weer houvast bij z'n zestiende-eeuwse begeleider. De lezer gaat een spannende speurtocht aan met een oude schrijver, die af en toe verrassend hedendaags om onze hoek komt kijken. Die zich steeds de „gewone” man en vrouw voor ogen houdt. Z'n belangrijkste teksten, zo liet Coornhert weten, schreef hij „niet voor de scherpzinnige geleerde”, maar juist „voor de leergierige ongeleerde”. Dat laatste was Coornhert zelf eigenlijk ook. Immers alles wat hij wist, had hij zichzelf geleerd.

Alternatief

Wat is het nastrevenswaardigste goed op aarde? In *Op zoek naar het hoogste goed* neemt Coornhert met een stel vrienden allerlei antwoorden door die mensen geven op zo'n vraag. Eén voor één worden de mogelijkheden doorgelicht, doorgeprikt en – op één na – verworpen. Maar nergens verliest de christen-humanist zich in idealen die voor gewone stervelingen onbereikbaar zijn. Steevast keert Coornhert terug bij de „allergewoonste” mens, met al z'n hebbelikheden en onhebbelikheden, aan wie niks verhevens of hoogdravends te vinden is.

Dan maar géén uitzicht op het bereiken van hogere treden op de menselijke levensladder? Allerminst. Want Coornhert durft te beweren: ook die „platte”, met beide benen in de aarde wortelende mens is van nature goed. En zelfs nog vervolmaakbaar. Zet de afgrijselijkste boeven maar in een tuchthuis en laat hen daar nuttig werk doen. Er komt op z'n minst altijd enige verbetering van – en dan is het de moeite al waard. Waarom al dat folteren en kwellen in gevangenis?

Van zo'n alternatieve straf had nog bijna niemand gehoord. Coornhert kwam op 't idee toen hij, als nauwbetrokken raadsman van Willem van Oranje, zelf een tijdje achter de tralies zat. Hij had genoeg humor om er nog een „*Lof der Gevangenis*” te kunnen schrijven.

In 1587 zette Coornhert zijn gedachten over die heropvoeding van misdadigers uiteen in het boekje *Boeven-Tucht*. Het grappige was dat Coornhert zijn voorstellen deed toen er – door de oorlogsomstandigheden – grote maatschappelijke onrust over toenemende kriminaliteit groeide. Net als in onze tijd. Coorn-

hert deelde ten volle in die bezorgdheid. Maar in plaats van te dreigen met hardere straffen dacht hij de groeiende misdadigheid te lijf te kunnen gaan met méér in plaats van minder menselijkheid. Een harder optreden van de overheid zou ook een verharding van de misdaad ten gevolge hebben. Om de misdaad terug te dringen moest die spiraal juist worden doorbroken.

Toen 't idee in 1595 werd toegepast, mogelijk naar aanleiding van Coornherts boek, bleek het een aardig succes. In de navolgende eeuwen werd de op verbetering in plaats van op wraak en straf gerichte behandeling van gevangenen en andere treurige gevallen een Nederlandse specialiteit. Voor mannen kwam er het *Rasphuis* (waar hout werd geraspd voor de aanmaak van verf), en het *Spinhuis* was de vrouwelijke variant. Het werd zelfs een toeristische attractie. Velen kwamen – ook uit buitenland – tegen betaling naar de raspende booswichten kijken. Het Nederlands voorbeeld werd alom in Europa overgenomen.

Coornhert keerde zich ook tegen de doodstraf als die bij te lichte gevallen werd toegepast. Hij geloofde niet in enige preventieve werking. Integendeel: ook die riep juist harder tegengeweld op, „net als het snoeien van takken tot gevolg heeft dat er veel meer andere, nieuwe takken uitspruiten. Op dezelfde wijze groeien en vermeerderen zich vele nieuwe vijanden door 't doden van weinig oude.”

Het stappenplan

Maar niet alleen van diepgezonkenen valt best nog iets te maken, oordeelde Coornhert. Stap voor stap kunnen we allemaal een beter mens worden, en zo een stukje stijgen op de ladder des levens. Met hulp van je eigen wil aan de ene kant, en Gods goedgeefsheid aan de andere. Niet door een bovenmenselijke inspanning. Niet door je alle levensgenoegens te onzeggen. Maar in en door het leven van alledag. Als het niet zo was, dan zat de schepping verkeerd in elkaar, en dat zou toch niemand willen geloven.

Coornhert zei het in de taal van toen, dat wel. Op de onderste trede staat voor hem de „*goddeloze zondaar*” (goddeloos in de zin van „leven als een beest”), en de *treurende zondaar*, die eerste tekenen van besef en berouw betoont. Een treetje hoger vinden we de „*slaagvrezende knecht*”. Die leeft wel beter, maar het is toch nog uit angst voor straf. Weer een tree verder staat de „*loonzuchtige huurling*”. Die doet goed uit

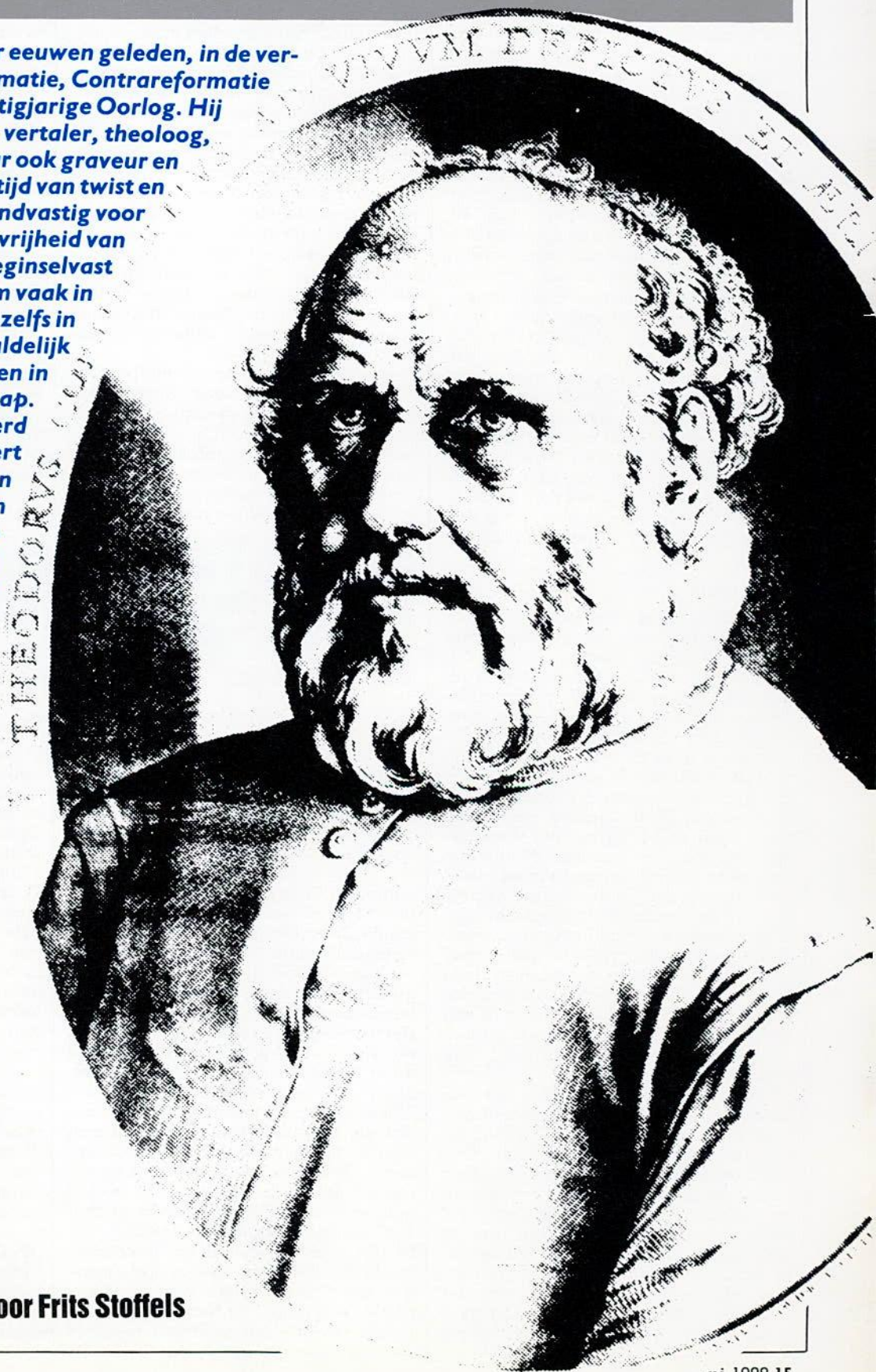
COORNHERT VERDRAAGZAAMHEID

Hij leefde zo'n vier eeuwen geleden, in de verwarrende tijd van Reformatie, Contrareformatie en het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Hij was zeer veelzijdig: dichter, vertaler, theoloog, filosoof maar ook graveur en onderhandelaar. In een tijd van twist en geweld pleitte hij standvastig voor verdraagzaamheid en vrijheid van meningsuiting. Zijn beginselvast humanisme bracht hem vaak in moeilijkheden, zelfs in levensgevaar en herhaaldelijk moest hij vluchten in ballingschap.

Na zijn dood in 1590 werd Dirck Volckertsz. Coornhert min of meer vergeten, en zweefde hij rond in een wolk van vergetelheid. Zo verscheen er drie eeuwen geen enkel werk van Coornhert. Pas in de 20e eeuw werd duidelijk dat hij ons nog veel heeft te zeggen.

Frits Stoffels ging voor de Humanist op zoek naar de betekenis van „één der merkwaardigste mannen die ooit in Nederland het levenslicht hebben aanschouwd.”

door Frits Stoffels

hoop op loon. „Allengskens” klimt de mens dan op tot de staat van „zwak kind”. Dat doet z’n best, maar mist nog de nodige kracht. Daaruit groeit wel de „sterke jongeling”, die het kwaad slagvaardig te lijf gaat. Op de hoogste trede eindigt de „wijze vader”. Met Gods hulp leeft hij in de liefde. Niet volmaakt. Wel steeds volmakter. Niet als heilige, maar nog steeds als mens van vlees en bloed.

Het klinkt alles wat mannelijk. Maar wanneer Coornhert voorbeelden geeft van „vaders” die dit hoogste mensens stadium wisten te bereiken, heeft hij ook vrouwen op het oog. En gewaagt van de bijbelse gestalten van Sara Elisabeth en Maria. Die hadden óók deze wijsheid verworven.

Overtuigd christen bleef Coornhert dus wel. Maar even overtuigd was hij dat geen enkele kerk de waarheid in pacht heeft – en hij bleef voortaan thuis. Hij verklaarde dat het er niet toe deed of je nu wel of niet in de kerk kwam. Dat was tamelijk opmerkelijk in een samenleving waarin de zondagse kerkgang een nog ongebroken bindend element was. Maar er was in zijn tijd geen kerk die bij zijn specifieke opvattingen paste. De bestaande kerken hadden weinig met hem op omdat hij zich nooit met huid en haar aan enige levensbeschouwing verkocht, en steeds wat afstand bewaarde. Om zélf frank en vrij te kunnen blijven denken, los van alle groepsgeest en niet verstrikt te raken in de netten van hen voor wie er maar één overtuiging recht van bestaan had – de hunne.

Geen dank

De optimistische boodschappen die Coornhert met z’n gunstige mensbeeld de wereld inzond, werden hem niet in dank afgenomen. Daarmee joeg hij bijvoorbeeld een aantal vrome calvinisten tegen zich in het harnas. De meeste volgelingen van Calvijn meenden dat elke mens al in de wieg was verminkt door de vloek van de erfzonde. Die was met Adam in de wereld gekomen: „Wij, de kinderen Gods, kunnen geen goed werk doen of het is besmet door ons vlees en ook strafwaardig.” Men wilde zich niets wijsmaken met zoveel ellende in de wereld. En de mensen verlossen van de dwangmatige gedachte dat je persoonlijk voor dat leed verantwoordelijk bent en dus voortdurend „goed” moet zijn om genade te vinden in Gods ogen – én van het schuldgevoel als dat toch niet lukt. Maar de prijs was een nietigverklaring van de mens. En ook een domper op de natuurlijke goede menselijke mogelijkheden.

„Treurig en vertwijfeld”, noemde Goornhert deze bij uitstek pessimistische leer. Zo scherp vindt hij God en mens niet tegenover elkaar staan. Eerder is voor hem een liefdesverhouding kenmerkend, meer dan een betrekking van schuld en boete. Toen Coornhert eens hardop verkondigde dat niet de ziel bepaalt of een mens goed of kwaad is, maar zijn eigen wil en zijn eigen daden, was de beer los. Het was een tijd dat zelfs cafébezoekers zich nog over zulke zaken konden opwinden. Want

herbergiers, tavernehouders en het gehele gespuis van de stad Haarlem gebruiken het als spreekwoord: „*Al is de wil van de mens ook kwaad, het lichaam is onschuldig, en de ziel wordt ongerept voor God bewaard*”, zo zagen omstanders in 1565 de Haarlemmers spottend achter hun bierglas zitten.

Calvijn had Coornherts aanvallen al eerder, in 1562, beantwoord in termen die aan duidelijkheid niets te wensen overlieten. Coornhert was een „*Hollandse boef*” die als een „*razende hond*” tekeer ging. Het tégendeel paste eigenlijk meer bij Coornherts karakter. Zo wist hij bijvoorbeeld door wijs optreden en een matigende invloed te bereiken dat de gruwelen van de Beeldenstorm in 1566 aan Haarlem voorbijgingen.

Bleef Coornhert dus maar wat hij was: Rooms-Katholiek? Daar leek het soms nog het meeste op. Maar dat was toch een tikje gezichtsbedrog. Want was dat dát nou zo’n geweldige kerk voor hem? Welnee. Coornhert verwierp vrijwel alles wat Rome heilig en dierbaar was. Hij zag de misstanden, zoals de inquisitie en de ketterjacht. Maar dat was nog geen reden om zich bij Luther of Calvijn aan te sluiten.

Gereformeerd of Rooms-Katholiek, Luther of dopers, het was volgens hem allemaal maar een kwestie van „ceremonie” van „uiterlijk” – twee geliefkoosde uitdrukkingen van de Haarlemse filosoof. Weliswaar had Luther „*vele grove dopelingen in ’t pausdom*” onmaskerd. Dat wilde nog niet zeggen

die in een „gewone” Europese taal verscheen.

Woestijn

Door deze opmerkelijke visies moest Coornhert diverse malen naar Duitsland vluchten. Niet alleen voor de Roomse Spanjaarden maar ook voor de tegen Spanje strijdende gereformeerden. Nederland werd langzamerhand „een woestijn der sekten”, aldus Coornhert. Een woestijn waarin het leven onmogelijk dreigde te worden.

Eigenlijk had Coornhert helemaal niet zo’n zin om z’n leven lang met theologische haarkloverijen bezig te zijn. Hij kon z’n tijd wel beter besteden en had „de gereformeerde religie voor m’n eigen rust gaarne laten rusten, ware ’t niet dat ik zag dat ze met haar bloedleer anderen in hun geloof wil ontrusten.” Niemand had wat aan die scherpstijperijs, niemand werd er deugdzamer van. „Zou ’t niet eens tijd zijn dat niemand de allerhoogste trappen van een leer gaat beklimmen vóórdat hij de allerlaagste trappen eerst voetje voor voetje heeft leren betreden?”, schreef hij in 1586 in ’t voorwoord van z’n zede-leer.

Teveel mensen hebben de neiging te willen lezen zonder het ABC te leren, voegde hij eraantoe. Toch werd juist hij gedwongen zich tot in den treure met allerlei calvinistische leerstukken te bemoeien. Want er kwamen alleen maar doden van, vreesde hij, en mensen sleepten er elkaar voor naar het schavot.

In plaats van te dreigen met hardere straffen dacht hij de groeiende misdadigheid te lijf te gaan met méér in plaats van minder menselijkheid.

dat de man uit Wittenberg daarom „een ware oprechte godsdienst aangewezen zou hebben.” Luthers opvatting: „God rechtvaardigt je bestaan door het geloof alleen” klonk Coornhert in de oren als „dolle toverij”. Het christelijk geloof is geen wondermiddelje en God aanvaardt de mens zó wel.

Luther en Calvijn waren dus al met al niet beter of slechter dan zij. Want, zo stelde Coornhert al hun kerken waren uiteindelijk maar bouwsels van mensenhand, menselijke bedenksels, gegrond op een bijbeluitleg waarmee je het net zo goed eens als oneens kon zijn. Het waren geen onomstotelijke resultaten van goddelijk inzicht. Hoe je God dient, bepaalt het hart, niet de kerkdienst. De rest is voornamelijk haarkloverij en opgeblazenheid. Laat staan dat die kerken het recht hebben zich voor de enige ware te houden. Coornhert: „Ze kunnen helemaal niet bewijzen dat ze een duidelijk bevel van God hebben om hun godsdienst in te stellen”, schreef Coornhert in 1586.

In dat jaar verscheen z’n bekendste werk, de „*Zedekonst dat is wellevenskonst*”. Die zedenleer was trouwens niet alleen de eerste Nederlandstalige in haar soort, maar helemaal de eerste

Toontjes lager

Vooraf was Coornhert bang voor die fanatieke richting die hij bij de tegen Spanje ten strijde trekkende gereformeerden tot ontwikkeling zag komen. Onverdraagzaamheid kreeg een kans waar men mens en overtuiging niet uit elkaar houdt. Scheid die twee, bepleitte Coornhert. Het hielp niet erg. In plaats van vrede te zoeken, trokken tal van calvinisten *der papen versleten schoenen* aan, en sloegen nu zelf op ketterjacht. Coornhert klaagde: „Ik kan niet geloven dat ze dezelfde vader kunnen hebben als ik, als ze mensen ter dood willen brengen, om hun geloof, of daartoe oproepen doen.”

Even onzinnig was het dat mensen bereid waren hun eigen leven te geven voor het zegevieren van hun godsdienstige richting over die van de anderen, of in de gewapende strijd tegen Filips de Tweede. Want als ’t in die godsdienstoorlog inderdaad om niet meer dan een verschil in „ceremonie” ging, waarom zou je dan als martelaar in de geloofsstrijd voor de heldendood kiezen? Het klinkt wel roemrijk, maar het is eigenlijk de weg van de minste weerstand, redeneerde Coornhert.

Want ware held is hij die door „een voorzichtige wandel tot een bedaarde ouderdom” komt.

Wel hielp Coornhert in de jaren omstreeks 1570 nog mee om de revolutie van de Tachtigjarige Oorlog in de Nederlanden op gang te brengen. Maar meer en meer haakte hij af. Na z'n terugkeer van een vlucht naar Duitsland in 1572, ontdekte hij dat voor velen niet meer godsdienst en gewetensvrijheid het doel waren. Dat had hij, samen met Willem van Oranje, (wiens politiek hij in die eerste jaren van de oorlog in niet onbelangrijke mate bepaalde) vurig gehoopt. Maar nu leek het veeleer alleen nog om godsdienstvrijheid voor de gereformeerden te gaan. En dat tegen alle getalsverhoudingen in. Van de verschillende geloofsrichtingen vormden de calvinisten immers „verre het kleinste hoopken”, aldus Coornhert.

Loten

Overigens kende niemand voorbeelden van pluriforme samenlevingen. Algemeen heerste de vrees dat een land uiteen zou vallen als veelvormigheid werd toegestaan. Niemand had het ergens kunnen beproeven. „Het is beter dat één te gronde gaat dan dat de eenheid van het land verloren gaat”, betoogde Lipsius. Met hem raakte Coornhert aan het eind van zijn leven in een heftig debat verstrikt. „Absolute vrijheid en eenheid sluiten elkaar uit”, was de mening van Coornherts opponent.

Maar Coornhert geloofde dat het wél kon, en dat was nieuw. „De landen zijn

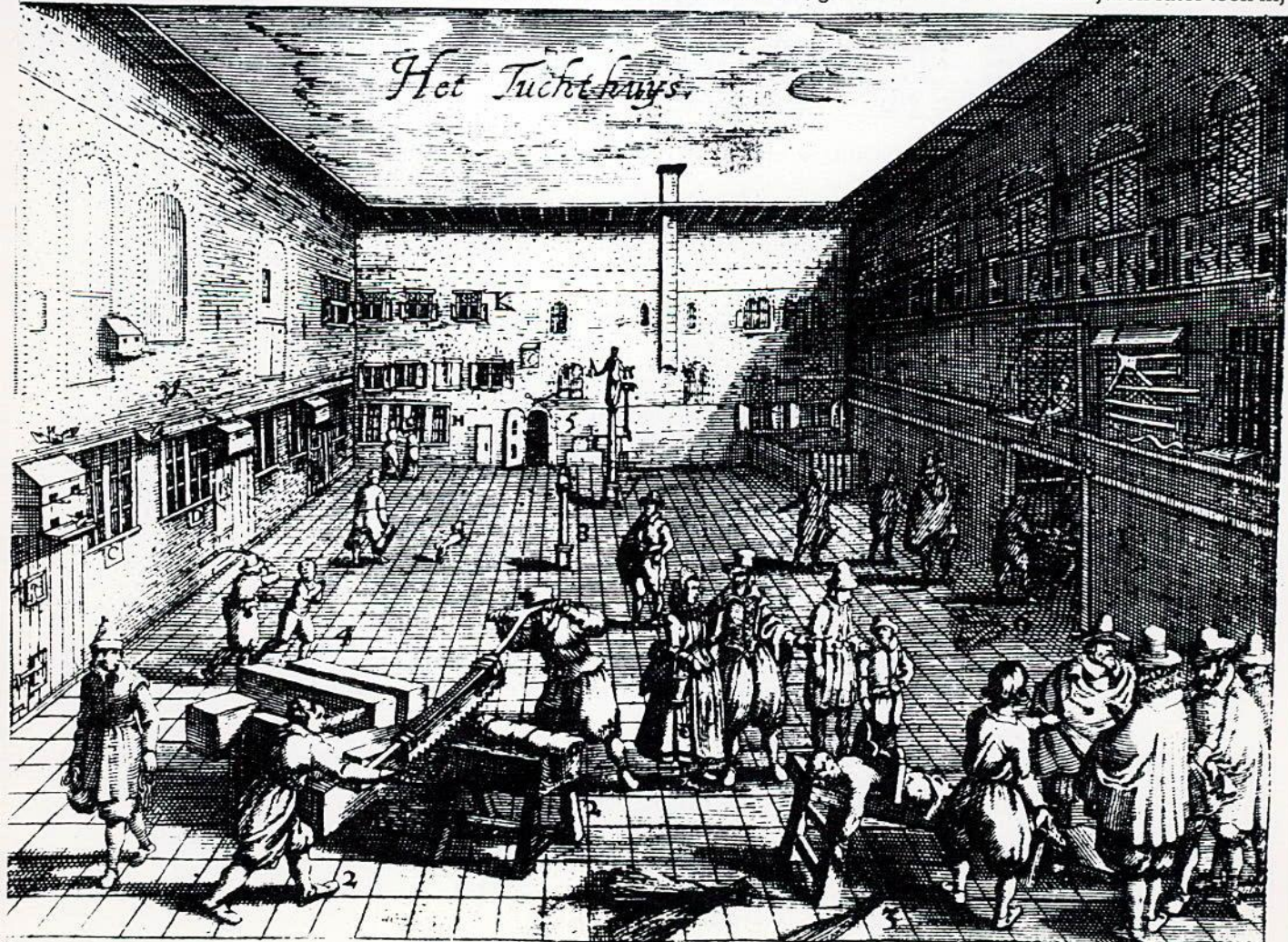
Het beste was als iedereen zich aan eenvoudige, algemene grondregels hield: eerbied voor de ander, geweldloosheid en geen dwingelandij

er om de mensen, niet dezen omwille van het land”, luidde Coornherts antwoord. Een land kon beter gestadig blijven dan zuchten onder de tirannie van een overheid die koste wat kost de eenheid wilde handhaven. Dat laatste vergde op den duur méér doden. Want overheidsgeweld roept nog harder tegengeweld op, en daar doet dan echt iederéén aan mee.

Een kerkelijke noodoplossing voor de verscheurde godsdienststrijd had Coornhert ook nog te bieden in de vorm van een tijdelijke, alles overkoepelende kerk. Een kerk waarin een ieder zich kon thuisvoelen. Een kerk met een heel simpel ritueel, en met een zo klein mogelijk stapeltje leerstellingen. De Bijbel was belangrijk, en alles moest aan de liefde worden getoetst. Niemand zou worden gedwongen allerlei detailvraagstukken tot op punt en komma te onderschrijven. Alleen dát was nodig waarover iedereen het eens was – de rest moest je aan innerlijke vrijheid en beleving van de mensen overlaten. Maar het beste was toch als er volledige godsdienstvrijheid kwam, en iedereen zich aan eenvoudige, algemene grondregels hield: eerbied voor de ander, ge-

weldloosheid, en geen dwingelandij in kwesties die bij nader inzien toch maar nevenzaken zijn. Weliswaar was er ook naar Coornherts overtuiging maar één waarheid, en niet tien verschillende. Maar daarom hoefde je elkaar nog niet het hoofd af te hakken. Zelfs atheïsten moest je hun vrijheid gunnen, net als andere thuisblijvers. Want geloven, stelde Coornhert vast, is een gave van God. Wie het niet heeft, kan er ook niet voor worden gestraft.

Er zijn natuurlijk grote verschillen tussen Coornhert en onze tijd, toch sluiten z'n geloofsvoorstellingen wel een beetje aan bij het huidige tijdsgewricht. In ieder geval doen ze zeer herkenbaar aan. Soms lijkt ook bij Coornhert een agnostisch tintje mee te spreken, al is de grens met de mystiek moeilijk aan te geven. Op zulke ogenblikken vraagt hij zich af of het niet onzinnig is te geloven dat wij „de onmetelijke godheid” met haar „verborgen wegen” zouden kunnen doorgronden, „terwijl we nog niet eens in staat zijn ons beperkte menszijn en ons eigen wezen ook maar bij benadering te begrijpen?” Geeraardt Brandt zei enkele tientallen jaren later toen hij

het over Coornhert had: „Toen 't grote pausdom door een kleiner pausdom viel, zocht gij de ware kerk en vrijheid in uw ziel”.

Iets van de mystici zat er bij Coornhert wel in. Die hadden een verborgen leer van opklimming tot God. In de extase kwam het tot eenwording. Maar Coornhert was te nuchter voor die verheven gevoelens. Je kon je beter op zedelijk gebied zo goed mogelijk ontwikkelen, en zo de hoogste ladder bereiken. En hij schudde ongelovig zijn bescheiden hoofd wanneer de mystici zich soms een god in het diepst van hun gedachten waanden. Dan toch maar het voordeel van de twijfel: „Wie niet twijfelt, leert ook niet. Want wie op z'n oudste plaats blijft staan, komt ook niet vooruit. Komt niet op plaatsen waar hij nooit was. Ziet niets dat hij nooit zag. Waaraan zou hij dan twijfelen?”

Het meest leek Coornhert nog op de „spiritualisten”. Die wilden een vrijzinnig christendom, zonder kerken, zonder dogma's, ieder voor zich. De bijbel was wel belangrijk maar niet zo naar de letter, maar naar de geest. Volgens hen was de mens ook wel goed, maar het ging zo vanzelf dat je je eigen deugzaamheid niet eens beseft. Maar voor Coornhert draaide alles nu juist om dat besef. „Weet of rust” was later z'n lijf-

Coornhert: „Wie niet twijfelt, leert ook niet. Want wie op z'n oudste plaats blijft staan, komt ook niet vooruit. Komt niet op plaatsen waar hij nooit was. Ziet niets dat hij nooit zag. Waaraan zou hij dan twijfelen?”

spreuk: bemoei je alleen met de dingen waarvan je weet dat de mens er beter van wordt, en laat de rest rusten. En je kunt het ook weten: het staat in de bijbel en in de wetten van de natuur.

Eenvoud

Eenvoud lijkt steeds Coornherts boodschap. Juist die eenvoud voert vaak tot vervolmaking van jezelf, of van dat wat je doet. Vele dingen die mensen voor levensdoelen houden zijn helemaal geen doelen, meer „eenvoudige” middelen, die de mens gebruiken mag. Zoals rust, lust, geld, geloof, plezier. En de mogelijkheid van „het recht gebruik der dingen” maakt juist dat de mens vervolmaakbaar is.

Ook in de ontwikkelingen van de Nederlandse taal verdiende Coornhert met zijn zienswijze z'n sporen. Eenvoud in taalgebruik, bepleitte Coornhert ook

hier. Want niet weinige „onlusten, twisten en verwarringen ziet men veroorzaakt worden door gebrekkig of duister zijn mening uit te spreken”, aldus de onvermoeibare taalbevorderaar. Gehaspel met vreemde woorden en ingewikkelde wijze van zeggen leiden maar „tot moeiten voor de rechters, tot nut voor advokaten, maar tot de ondergang van rechtzoekenden”. Maar als haar woorden „zo duidelijk zijn dat ze óf op de eerste blik óf door een weinig inzicht als heldere sterren in duistere nacht zichzelf openbaren en verklaren”, dan fungeert de taal zoals ze moet fungeren. Sommige letterkundigen stellen dat zonder dit pionierswerk van Coornhert de Gouden Eeuw in de literatuur ondenkbaar was geweest.

Vurige pleidooien voor „de waardigheid van de Nederlandse taal” voerde Coornhert ook in de wetenschap. We-

(Advertentie)

verzorgingstehuis coornhert-state

humanistische stichting
voor huisvesting van bejaarden

Het bestuur van de Humanistische Stichting voor Huisvesting van Bejaarden te Heerenveen roept kandidaten op voor de functie van:

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSVROUW/MAN

voor het verzorgingstehuis „Coornhert-state”.

Coornhert-state is een huis met 109 verzorgingsplaatsen en ca. 70 medewerkers. Het kent dagverzorging en groepsverzorging.

Werkzaamheden:

- het zorgdragen voor een aanbod van geestelijke verzorging ten behoeve van de bewoners
- het bijdragen aan een goed leefklimaat op basis van humanistische waarden
- het bieden van ondersteunende activiteiten ten behoeve van medewerkers.

Gevraagd:

- een (afgeronde) opleiding of studerende aan het Humanistisch Opleidings Instituut
- affiniteit met de problematiek van het ouder worden
- beheersing van de friese taal is gewenst.

Geboden wordt:

- een aanstelling van 8 uur per week met ingang van 1 september 1988.
- een rechtspositie volgens de richtlijnen van de C.A.O. voor bejaardenhuizen.
- salariering in schaal 11 van de C.A.O., afhankelijk van opleiding en ervaring (aanstelling geschiedt bij de H.S.G.V. Utrecht).

De aanstelling geschiedt in overleg met de coördinator geestelijke verzorging van het Humanistisch Verbond mevrouw P. Hobbelman, tel. 030-318145, welke u informatie kan geven omtrent deze functie. Eveneens is informatie te verkrijgen bij de directeur van Coornhert-state de heer A. Princen, tel. 05130-23305.

De sollicitatiegesprekken zullen worden gehouden op 7 juli 1988.

De sollicitatiebrieven dienen binnen twee weken na het verschijnen van dit blad gericht te worden aan het bestuur p/a Verzorgingstehuis Coornhert-state, Postbus 137, 8440 AC Heerenveen.

tenschap, aldus Coornhert, is een systematische optelsom van honderd- en één ervaringen uit het leven van alledag. Om die reden was het Nederlandse een veel geëigender wetenschapstaal dan het tot dan toe oppermachtige Latijn. Het „woord“ bij het woord voegend, verrijkte Coornhert onze taal met de begrippen „stelling“, „bepaling“ en „evenredig“.

Vrolijk zijn

Zolang Willem van Oranje, z'n beschermheer, nog leefde, had Coornhert een nog vrij draaglijk leven. Zolang werd zijn verschijning met enig tandenknarsen geduld. Toen Willem de Zwijger in 1584 op de trappen van de Delftse Prinsenhof werd neergeschoten, werd het voor Coornhert moeilijker. Tal van vijanden wachtten op een kans hem gevangen te zetten, of gerechtelijk uit de weg te laten ruimen. Toch slaagde Coornhert erin enkele boeken die door gereformeerden als vijandig konden worden opgevat, te laten verschijnen. Maar hij zag toch de bui ook weer hangen, pakte z'n biezen en vertrok in 1585 voor een tweejarige ballingschap naar Emden. Daar werkte hij aan z'n bekende *Zedekonst dat is Wellevenskonste*. Ondanks die moeilijke omstandigheden werd het boek vol levensblijheid. „Want wie van het kwaad loskomt, die wordt goed. Niet in een verbeelde waan, maar in een waarbare waarheid. Dat geeft een oprechte en voortdurende blijdschap die uit niets anders bestaat dan uit weldoen en vrolijk zijn, het allerbeste goed aan alle mensen. Wie dat kan (...), die beschikt bepaald over wel-levenskunst.“

Op 't eind van z'n leven keerde Coornhert terug naar het vaderland. Enkele onrustige jaren volgden. Coornhert moest van stad naar stad, en belandde tenslotte in Gouda. Daar stierf hij in 1590. Bij zijn dood konden de calvinisten voor het eerst niet meer om hem heen. Want waar moest hij begraven worden? Er zat weinig anders op: in een *protestantse kerk*.

Der dingen recht gebruik

*Der dingen recht gebruik brengt vrolijkheid en baat
Maar misbruik zorgt voor schade en schuldige pijn
De dronkaard zuigt ziekte op uit gezonde wijn
Want zijn dwaasheid kent noch naar kracht, einde of maat*

*Daarentegen gebruikt wijsheid, die 's dings aard verstaat
Tot lust der gezondheid dodelijk venijn
Gezond treedt men veilig door doornen in de woestijn
Terwijl een voet met dorens óók pijnlijk op pluimpjes staat*

*Grijp je het zwaard bij de punt, is het de dwaás die het treft
Maar hij treft zijn vijand die het wijselijk grijpt bij het heft
De wijze is alles tot nut, de domoor werkt alles tegen*

*Rijkdom en armoe zijn op zich goed noch kwaad
's Schaadt wie onwijs, het helpt al wie wijs ermee omgaat
Zoveel is aan 't gebruik of misbruik gelegen.*

DIRCK VOLCKERTSZOON COORNHERT (1522-1590)

Uit: *Recht gebruyck en misbruyck van tydtlicke have: enigszins in taal gemoderniseerd door de schrijver van dit artikel.*

STICHTING HOUDT COORNHERT LEVEND

Er bestaat ook een speciale Coornhertstichting die om de twee jaar een Coornhertrede organiseert. Dit jaar zal de rede op 9 november worden gehouden. De journalist Henk Hofland zal dan spreken over **persvrijheid in Nederland**. Er zal dan ook een forumdiskussie plaatsvinden met prof. A. Diepenhorst, mr. Patéijn, de journalist H.A. van Wijnen en drs. M. Snijders, hoofdredacteur van het Utrechts Nieuwsblad. De Coornhertrede vindt plaats in de schouwburg van Gouda (Boelekade 67). Aanvang is 20.00 uur. Voor meer informatie: voorzitter A. de Bruin, tel. 01821-13431. (Postbus 2042, 2800 BD Gouda).

U kunt de Coornhertstichting ook steunen door er vriend(in) van te worden. Daarvoor moet u minimaal f 15,- overmaken op gironummer 3337064 van de Coornhertstichting in Gouda. Vrienden krijgen de tekst van de tweejaarlijkse rede gratis in huis. In 1990 zal het 400 jaar geleden zijn dat Coornhert stierf. Reden genoeg voor de Coornhertstichting om vele speciale activiteiten te gaan organiseren. Daartoe is een Nationaal Comité Coornhert Herdenking opgericht. Te zijner tijd zullen wij in de *Humanist* berichten over alle Coornhert-festiviteiten die dit comité zal organiseren.

Het volgende nummer van de *Humanist* verschijnt in augustus en gaat geheel over het thema schuld. Kopij moet voor 13 juli binnen zijn. De redactie wenst alle lezers een heel prettige vakantie.

Hannie Vonk, 36 jaar, van huis uit psychologe, is sekretaris van de Zeeuwse Raad voor Ouderen. Daarnaast is ze voorzitter van één van de drie Zeeuwse HV-afdelingen en van het gewest Zeeland. Ze woont in een klein gezellig arbeiderswoningke in 's Heer Arendskerke, nog een echt dorp op Zuid-Beveland. Na een mooie katholieke opvoeding, begon het met twijfel bij de inhoud van gebeden. Een belangrijke gebeurtenis voor haar was dat ze zonder bidden (en smeken) toch haar eindexamen haalde. Ze houdt van knokken, wroeten en analyseren; is ambitieus en zit soms als enige vrouw tussen mannen te vergaderen.

„Ik knok heel erg als dingen me niet zinnen. Wroeten in mezelf, analyseren, literatuur erbij halen. En als ik er dan uitkom, weet ik dat ik weer een stapje verder ben. Dat geeft ontzettend veel moed en zelfvertrouwen. Dat knokken heeft denk ik te maken met het feit dat ik uit een middenstandsmilieu kom. Je leert initiatieven nemen en de dingen zelf op te knappen. Ik heb als kind niet anders gezien. Wat je ook meekrijgt is dat je niet makkelijk aan de buitenwacht laat zien als het minder goed gaat. Je schermt af, houdt de stand op en vecht door. Als ik vroeger thuiskwam uit school was er niemand, vader en moeder hadden het druk met de zaak, ik moest voor mezelf zorgen. Maar als er iets misging, kon je wel van elkaar op aan.

Ik heb een mooi katholieke opvoeding gehad. Keurig, alles er op en er aan, netjes gedoopt, de meeste sacramenten afgewerkt. Ik heb er veel plezier in gehad, ik vond het altijd prachtig om naar de kerk te gaan. En wat was ik trots als ik mijn vinger op kon steken als de jufvrouw vroeg wie er naar de kerk geweest was! 's Maandags mochten we een opstel maken over het evangelie of een stukje van de preek navertellen. Dat deed ik altijd graag, ik was in het bezit van een kindermisjaal, dan kon ik van tevoren even spieken. Ik kom uit Zwolle en heb op verschillende nonnenscholen gezeten. Zelfs op een internaat met nonnen!

Na de middelbare school ging ik naar de kweekschool, al was dat nou niet echt wat ik wilde. Dat was in Amersfoort, ook weer bij de nonnen. Ik wilde uit huis, het internaat leek een mooie oplossing. Ik heb het er een jaar uitgehouden, veilig „achter de hoge hekken, onder de rode daken“ (zo noemden we dat), omringd door jongensinternaten, frater-opleidingen en militairen. Na dat jaar weer terug naar huis, mijn vader was inmiddels overleden en mijn moeder zat alleen met een stel jongere zusjes.

Na een poos in Amerika te hebben rondgekeken en wat korte banen als vervangster voor de klas, dacht ik: nee, dit is het niet. Ik wilde studeren. Dat verlangen had ik na de HBS ook al, maar ongelukkigerwijs kreeg mijn vader in die tijd het boekje „Straks studeren“ in handen. Daar stond zwart op wit dat maar 2% van de meisjes de eindstreep haalde bij de studie van mijn

keus: sociale geografie. Mijn vader geloofde heilig in die cijfers en het ging toen dus niet door. Later ben ik toch gaan studeren: psychologie in Groningen. Dat had ik nooit gedaan als ik op de kweekschool niet van dat vak geproefd had.

Eigenlijk was ik op de middelbare school al kritisch ten aanzien van het geloof, en op de kweekschool trof ik een aantal progressieve theologie-docenten. In die tijd kwamen twijfels die ik al vrij jong had, aan de oppervlakte. Toen ik in een ziekenhuis ging werken, kreeg ik te maken met ethische kwesties. Ik was betrokken bij het project „Nazorg voor kankerpatiënten“. De directe contacten met patiënten waren ingrijpend, konfronterend. Het ging om zaken van leven en dood. Wat doe je mensen aan als je maar doorgaat met behandelen? Dat soort vragen kwamen op. Ik zag allerlei processen gebeuren bij patiënten. Zo zeiden ze in eerste instantie: „Als dat met me gebeurt, maak er dan alsjeblieft een einde aan.“ Maar als het

Dat ik daarvoor de ander nodig heb. Vanuit het humanisme krijg ik inspiratie om op mijn eigen manier goed met anderen om te gaan. Het doet me zeer als ik zie hoe mensen elkaar soms benaderen. Hoe ze dingen durven beweren die geen enkele grond van waarheid hebben, de vooroordelen die er bestaan en de negatieve manier van denken. Vanuit mijn humanistische levensovertuiging denk ik dat ieder mens bepaald de redenen heeft, drijfveren... verklaringen, waarom hij juist zo doet en niet anders. En een kat in het nauw maakt rare sprongen. Maar door een begrijpende houding aan te nemen, maak je het allemaal veel akseptabeler. Als ik anderen van die basishouding iets kan laten proeven, ben ik daar blij om. Als ik een inleiding moet houden over mijn werk of over het humanisme, heb ik steun aan die basishouding. Soms ontstaat er een warnet van konfliktuerende meningen. Ik durf op zo'n moment rustig alle rationele overwegingen te laten varen en te denken: hoe zitten die mensen daar? Wat is hun achtergrond?

JE MOET ZOEKEN NAAR EEN MANIER VAN REAGEREN ZONDER VOOROORDELEN

zover was, sloegen ze radikaal om en peinsden niet meer over euthanasie. Dat zette me heel erg aan het denken en konfronteerde me met humanistische gedachten over leven en sterven. In dat ziekenhuis werkte ook een humanistisch raadvrouw, een boeiend mens. Ze gaf me een heel mooie brochure over humanisme. Ik weet nog precies hoe die eruit zag. Roze en blauw gestippeld. Het deed me meer aan antroposofie denken dan aan humanisme. De inhoud van dat boekje sprak me wel aan, maar ik heb het toch laten sluimeren, totdat ik in Almelo ging wonen en werken.

Daar kwam op een gegeven moment iemand van de kerk aan de deur om me welkom te heten in de parochie. Het was aardig dat die man tot vijf keer toe vergeefs bij me aan de deur had gestaan omdat ik steeds niet thuis was, maar nee... ik heb me toch uit laten schrijven. Als ik erop terugkijk zie ik het als een lang proces. Het begon met de groeiende twijfels bij de inhoud van bepaalde gebeden op de middelbare school. En een belangrijke gebeurtenis was het halen van een examen zonder bidden en smeken of ik het alsjeblieft wel mocht halen. Iedere keer zijn er van die momenten waarop je er dichter naar toe groeit. Ik meldde me aan bij de HV-afdeling in Almelo met de gedachte dat ik wel eens zou zien of ik nou een echte humanist was.

Ik ben er heel bewust mee bezig dat ik als mens iets met dit leven wil doen.

Waarom reageren ze op deze manier?

Het project „Nazorg voor kankerpatiënten“ duurde ruim twee jaar. Ik ben daarna gaan solliciteren, wilde graag in de gezondheidszorg blijven. Ik had het gevoel dat in die sektor nog zoveel moest gebeuren. En dat vind ik nog steeds: er kan nog zoveel verbeterd worden in de omgang tussen mensen. Maar er waren nauwelijks banen voor psychologen als ik. Ik heb toen werk gevonden bij het Gekoördineerd Ouderenwerk in Almelo.

Ik ben ambitieus. Op school wilde ik altijd al mooie cijfers halen. Er wordt wel eens gezegd dat, als je als vrouw carrière wilt maken, je driedubbel je best moet doen om te slagen. Ik heb dat niet zo ervaren, wél dat je af en toe niet wordt gehoord. Vrouwen trekken zich dan vaak terug, als eerste reactie. Daar moet je doorheen. Als er van mij op een vergadering verwacht wordt dat ik stelling neem, zorg ik dat ze niet om me heen kunnen.

Het gaat makkelijker als je voorbeelden in de buurt hebt, als je vrouwen meemaakt die zich niet aan de kant laten zetten in vergaderingen, vrouwen die deskundig zijn of hun zaakjes goed hebben voorbereid. Daar kun je je aan optrekken. Als ik tegen de voorzitter zeg dat ik er nog iets aan wil toevoegen en hij antwoordt: „Voor u als vrouw willen we een uitzondering maken...“, dan denk ik: kwijl. Het is een voordeel als je je niet als haai opstelt, want dan zit je ook bekneld in een bepaalde rol. Je

HET HUMANISME IN HET LEVEN VAN

HANNIE VONK

het klunsje, de onhandige, de Jan-Hen.

Ik telde niet mee, de anderen waren altijd belangrijker, dacht ik. Later heb ik moeten vechten om die beelden af te breken. Dat zijn ervaringen die een grote stempel op je drukken. Ik ben er best uitgekomen, maar er zijn ook mensen die blijven rondzeulen met het beeld dat ze een sukkel zijn. Ze krijgen – of geven – zichzelf nooit de kans om positieve ervaringen op te doen. Ik vind het vreselijk als mensen niet van het leven maken wat er van te maken valt.

Het is logisch dat humanisten rationeler zijn dan anderen. Er is geen bijbel om op terug te vallen, geen wijze, oude man die de normen en waarden vastlegt. Nee, je moet het allemaal zelf ervaren. Gelukkig ken ik ook een aantal humanisten die juist dat gevoelsaspect prima naar voren weten te halen. Dat zijn mijn voorbeelden.

Mensen vergissen zich wel eens in mijn meisjesachtige uiterlijk, maar ik kan vlammen! Vooral als ik het ergens niet mee eens ben. Ook in het zakelijke verkeer moet het gevoelsaspect de ruimte krijgen. Ik durf tijdens een vergadering rustig opmerkingen te maken als „Ik weet het even niet meer” of „We zitten vast; hoe komen we er weer uit?” Ik heb ontdekt dat je op deze manier soms een algemeen gevoel vertolkt en dat dat solidariteit kan kweken. De combinatie van rationaliteit en emotionaliteit maakt je zoveel waardevoller.”

Els van Thiel

het begin mezelf vaak geweld aandoen: kort en stellig spreken en de aandacht naar me toetrekken. Ik heb het wel eens meegemaakt dat tijdens een vergadering die ik leidde – de rest van het gezelschap bestond uit louter mannen – een man me voortdurend vergenoegd, verkneuterd haast, zat aan te staren. Hij kon zich niet voorstellen dat een vrouw de touwtjes in handen had... en dat het dan nog liep ook.

In Almelo durfde ik nog niet duidelijk te laten zien waar ik stond. Hier in Zeeland durf ik als humanist wel mijn nek uit te steken. Wat je voor problemen kunt hebben met een humanist? Mensen die heel traditioneel denken en met een godsdienst zijn grootgebracht, slaan erin humanisten als slechte mensen te zien.

Het is heel erg leuk om in het bestuur van een afdeling te zitten. Je wordt geconfronteerd met zaken die aktueel zijn en waarvoor je oplossingen moet zoeken of waarop je een gepast antwoord moet formuleren. Je wordt gedwongen je te verdiepen in bepaalde dingen en je stuit op andere meningen. Je moet als humanisten laten weten dat je er bent. Reageren als er iets gebeurt dat echt niet door de beugel kan. Zeeland is nogal traditioneel christelijk denkend; de

moet het spel meespelen. Ik speel met mijn vrouw-zijn door heel gewoon aardig te zijn, door nette kleren te dragen en te lachen. Feministen zouden dat misschien niet doen. Maar ik vind het wel aardig als een man zegt: „Goh, wat heb je een leuke broek aan.” Waarom zou ik er in een fletse hang-zak bij gaan lopen? Ik voel me gewoon prettiger in leuke kleren. Anderen zullen dat misschien doen door in heel dure mantelpakken te gaan lopen en met koffertjes te gaan sjouwen. Het is een spel, ik pak het misschien niet feministisch aan, maar ieder zoekt naar een manier die bij haar past. Dit is de manier waarop ik mij geaksepteerd voel.

Je moet ook de strategie in het oog houden. Mannen brengen op vergaderingen de zaken met veel meer stelligheid, ze doen alsof ze er heilig van overtuigd zijn. Bij vrouwen ontbreekt die stelligheid vaak omdat ze meer vanuit hun gevoel praten. Mannen op hun beurt vinden dat dan weer soft gedoe. „Geef u maar eens aan hoe het anders moet, mevrouw...” Ze willen overtuigd worden met cijfers en bewijzen. Dat is een vergadercultuur waar je in het begin rekening mee moet houden. Op een gegeven moment krijgen je mannelijke mede-vergaderers wel meer oor voor de vrouwelijke benadering. Ik moest in

DE MINDER BETREDEN BINNENWEGEN VAN ONZE KULTUUR

Foto: Hes van Huizen

Waarom halen mensen zo zorgvuldig het prijsje van een kado af? Is niet ieder mens eigenlijk een jager, is het doden een oerinstinkt? Waarom houdt de één meer van een bos en de ander van een park?

Het lijken op het eerste gezicht de doelloze vragen van mijn kinderen; als ik ze wil beantwoorden hoeft het al niet meer, dan ligt de aandacht al weer ergens anders. De free-wheelende Nijmeegse cultuurfilosoof en antropoloog Ton Lemaire is er wél eens breeduit voor gaan zitten. Hij begeeft zich in zijn pas verschenen boek *Binnenwegen-Essays en excursies* (Ambo/Baarn 1988, f 39,50) op allerlei minder betreden paden in onze cultuur. Hij stelt zich in het boek een aantal niet zo voor de hand liggende vragen en brengt deze in verband met eigen vroegere jeugdervaringen. Het autobiografische element maakt de bundel opstellen extra boeiend.

„Ik ben een bosmens in het diepst van mijn gedachten; dit is dan eindelijk de plaats om het te bekennen! Als ik maar in de verte de zoom van een bos zie, begint mijn hart sneller te kloppen; ik hoef maar de geur van bomen en bosgrond te ruiken of mijn ademhaling wordt ruimer en mijn lijf alerter: ik voel me thuis.” Lemaire vraagt zich af of zijn voorliefde voor bos iets te maken heeft met zijn stadse afkomst. Voor veel mensen is de natuur immers de enige plek waar ze bij kunnen komen van het jachtige leven van de moderne metropool. Aandacht voor de natuur en gevoel voor de schoonheid ervan zijn pas in de loop van de geschiedenis van de mensheid ontstaan, na de opkomst van de handelssteden. Voor de jager is de wilde natuur heilig, de boer ziet haar als uitdaging om in cultuur te brengen en voor de stedeling tenslotte is zij iets moois en fascinerends. Dat is de volgorde. De ontbossing begon al in de pre-historie met de zogenaamde neolithische revolutie: de overgang van jacht- en verzamel-economie naar landbouw en veeteelt. In onze streken is deze ontwikkeling sterk in de hand gewerkt door de kerstening. Want de christelijke houding tegenover de natuur was heel anders dan de oorspronkelijk keltisch-germaanse. Eén van de eerste daden van de christenen ten aanzien van de natuur was het kappen van de heilige eiken van de heidenen. Voor christenen was de natuur niet iets heiligs, maar juist het symbool van de menselijke zondeval. Het was aan de christen om op aarde het verloren paradijs, de Hof van Eden, te herscheppen. In het „zweet zijns aanschijns” diende de mens de doornen en de distels als tekenen van zijn zonde uit te roeien en van de aarde één groot (parkachtig) lusthof te maken.

Ecologisch gedrocht

Het christendom komt er bij Lemaire niet al te best af. Hij spreekt van de natuurvijandigheid ervan en beschouwt het kappen van heilige bossen

als een brute daad tegen de natuur (en tegen mensen zou ik zeggen). Een in ecologisch perspectief fatale gebeurtenis die tegenwoordig nog steeds plaatsvindt, bijvoorbeeld in het Amazone-gebied. Dit alles maakt het christendom niet bepaald geschikt om te dienen als kader voor het ecologisch denken en handelen. Evenmin trouwens als een humanisme dat de mens volledig centraal stelt en op het toppunt van het evolutieproces plaatst. Ton Lemaire ziet meer in een ecologisch-utopisch denken ingebed in de socialistisch-anarchistische traditie „dat zou worden geïnspireerd door een aardse spiritualiteit die de mens niet tot centrum van haar kosmologie maakt, maar het respect voor andere wenzens vóór zelfrespekt plaatst. Om naar de maat van de aarde te leven zou de bevolking moeten afnemen en het proces van verstedelijking omgedraaid moeten worden (-).” „Een stad is een ecologisch gedrocht; de aarde dreigt onder onze metropolen te verstikken. Ik stel mij een wereld voor, waarin een radikale decentralisatie heeft plaatsgevonden en waarin de kleinschalige nederzettingen, voorzien van grote tuinen, omgeven zijn door uitgebreide wildernissen.” Dit is inderdaad utopisch denken van de kultuurfilosoof, maar noodzakelijk om temidden van de technologische waanzin van onze wereld toch de **ware** menselijke maat te blijven beseffen.

Jacht als privilege

„Ik voel me aangetrokken tot jagers en verzamelaars, toch ben ik tegen de jacht, althans de jacht zoals die bij ons als sport en tijdverdrijf wordt beoefend. Spanning en plezier beleven aan het achtervolgen en doden van dieren vind ik een vorm van genoegens die mensen onwaardig is en die van laag ethisch besef getuigt”, zo stelt Ton Lemaire. Jacht was vóór de overgang naar landbouw en veeteelt een levensnoodzaak. Daarna is ze statussymbool en ontspanning van de heersende klasse geworden. Tegen stroperij, het jagen van de niet-heersende klasse, bestaan strenge wetten. Jacht moet het privilege van de aristocratie, de „betere klasse” blijven, ook al omdat het haar levensstijl symboliseert. „Het „edele” van de adel straalt als het ware af op de herten waarop ze jacht maakt (zoals het hier). En omgekeerd omgeeft de adel zich met de tekenen van de veronderstelde fierheid en macht van bijvoorbeeld leeuw en adelaar als bij zijn stand passende soorten.” Er is een typische ideologie van de adel ontstaan met het beeld van de **man-als-jager**. Daarbij zou de jacht de transformatie van mens naar vroeger mens mogelijk hebben gemaakt. Ze stimuleerde namelijk tot het bedenken, vervaardigen en gebruiken van werktuigen en tot samenwerking, onderdrukking van rivaliteit en tot ontwikkeling van de taal. Ook kwam er een arbeidsverdeling tot stand tussen de geslachten: de mannen jaagden en de vrouwen verzamelden bessen, noten en wortels. Door hun grotere mobiliteit, organisatie en vernuft verwierven mannen zo binnen de groep een dominerende positie.

De mythe van de man als jager wordt aangevochten bij de opkomst van de vrouwenbeweging. Er komt aandacht voor de rol van de **vrouw-als-verzamelaarster** naast en vóór de jacht. Ook vrouwen kennen een oorspronkelijke organisatievorm, namelijk die van moeder-kind. Bij de nu levende mensen fourageren de mannetjes ieder voor zich en delen het voedsel niet met elkaar, terwijl de moeders dat wel met hun kinderen doen. Gegeven de bij de mens steeds langer wordende periode van afhankelijkheid, ligt het voor de hand dat de oorsprong van het typisch menselijk samenleven te vinden is in de moeder-kind relatie. Trouwens ook vrouwen ontwikkelden een uitgebreid instrumentarium voor het uitgraven van knollen en het bereiden van voedsel.

Handel en uitwisseling

Waarom zegt het spreekwoord dat je een gegeven paard niet in de bek mag kijken? Iedereen doet dat immers toch: iedereen probeert er naarstig achter te komen wat een kadootje gekost heeft en wat het eigenlijk waard is. Ikzelf kan me nog heel goed herinneren dat ik als kind een prachtig ingepakte langspeelplaat kado kreeg van een als zuinig bekend staande tante. Ik de hemel te rijk, mijn zelfrespekt en respect voor de tante stegen enorm. De plaat bleek echter een kras te hebben en was duidelijk niet nieuw. Ik was hevig verontwaardigd en wilde hem naar de tante terugbrengen, maar dat kon echt niet van mijn familie. Een tweedehandsplaat en dan nog met kras was natuurlijk erg, maar het terugbrengen ervan was veel erger. Dat zou een grote vernedering voor tante zijn!

Volgens Lemaire bestaan er in vele maatschappijen twee circuits. Dat van de **handel** of de **ruil** van goederen en diensten tegen geld of andere goederen en diensten en dat van het **uitwisselen** van geschenken. Het eerst circuit is een louter economische activiteit, in de tweede gaat het om het uitwisselen van respect en erkenning. De eerste maakt een bepaald welvaartsnivo van onze samenleving mogelijk, de tweede de samenleving überhaupt. Het circuit van uitwisseling van geschenken is de matrix voor iedere samenleving en dus eigenlijk veel belangrijker dan het circuit van ruil en handel. Beide circuits zijn in „primitieve” samenlevingen vaak strikt gescheiden. In het eerste gaat het bijv. om voedsel en in het tweede om schelpen of houtsnijwerk. In onze maatschappij lopen de circuits door elkaar heen, treedt de handel sterk op de voorgrond en wordt alles in geld uitgedrukt. Het verwijderen van de prijs van een kadootje is een (meestal vergeefse) poging om de circuits te scheiden. Mijn reactie op de LP-met-de-kras van mijn tante was begrijpelijk maar berustte op een voor de hand liggende vergissing.

Ton Lemaire heeft met het boek een voor wetenschappelijk werk uitzonderlijk goed leesbare en interessante bundel essays geschreven. Of het nu over de genoemde onderwerpen gaat, of over reizen, over het schrift of over Indianenverhalen, steeds speelt er kritiek op de westerse maatschappij mee. De vraag hoe de ander en het andere te bereiken wordt afgewisseld met de hunkering naar een verloren wereld die we nooit echt gekend hebben.

Albert Nieuwland

Konklusies Shere Hite onverantwoord

Ondergetekende is (mét de in het artikel genoemde critici) van mening dat konklusies in het Hite-rapport (humanist nr. 4, pag 14) totaal onverantwoord zijn. De enquête had kennelijk betrekking op ± 100.000 vrouwen, van wie er 4.500 antwoorden. Van die vrouwen misten er 4.400 „in haar relatie elke vorm van een goed gesprek”. De overige 100 hadden kennelijk wel een goed gesprek. Maar hoe zit het nu met die

ruim 95.000 vrouwen, die niet geantwoord hebben? De schrijfster zegt dat bij hen de verhoudingen tussen niet en wel een goed gesprek ook wel circa 98% zullen zijn. Maar voor deze veronderstelling is geen enkele reden. Integendeel, het ligt voor de hand dat vrouwen die klachten hebben eerder geneigd zijn te schrijven dan die welke tevreden zijn.

Ik kan niet bewijzen dat dit hier werkelijk het geval was, maar de stelling van de schrijfster is zeker niet te bewijzen. De schrijfster had be-

ter gedaan niet zo te generaliseren.

A. van Kreveld (Baarn)

Shere Hite zelf over deze veel geuite kritiek op haar boek:

(-) „Wat doet al dat gezeur over percentages ertoe? Er worden voortdurend uit de losse pols opinie-onderzoeken gedaan die niet methodologisch ontrafeld worden tot het laatste cijfertje achter de komma. Bij mij doen ze dat wel. Waarom? En neem Freud, met zijn tegen vrouwen gerichte opvattingen

over de psychologie. Freud baseerde zijn vergaande uitspraken op een steekproefje van zegge en schrijve drie vrouwen uit de betere kringen in Wenen, maar dat was al genoeg voor hem om te konkluderen dat vrouwen masochisten zijn. Ik heb duizenden vrouwen aan het woord gelaten, uit alle gelegingen van de maatschappij, en zou dat niet genoeg zijn om iets tegen de freudiaanse visie in te brengen? Maar niemand twijfelt aan hem en iedereen twijfelt aan mij.” (Elsevier, 14/5)

(ADVERTENTIE)

Het Instituut voor Epilepsiebestrijding is een ziekenhuis met een landelijke functie voor hulpverlening aan mensen met epilepsie.

Het Instituut gaat uit van een algemeen protestants-christelijke grondslag en biedt diagnostiek, behandeling, verzorging en begeleiding op de locaties "Meer en Bosch" te Heemstede en "De Cruquishoeve" te Cruquius (gemeente Haarlemmermeer), met in totaal 680 bedden en vanuit 8 landelijk verspreide poliklinieken. Bij het Instituut zijn ± 1000 personeelsleden werkzaam.

Het Instituut zoekt een

humanistisch geestelijk raadsman/vrouw 20%

Tot de taken behoren:

- leveren van een bijdrage aan de geestelijke verzorging ten dienste van patiënten en hun familie;
- meewerken aan de integratie van de geestelijke verzorging in het Instituut;
- vormgeven aan bezinningsbijeenkomsten en gespreksgroepen.

Functie-eisen:

- een (nagenoeg) afgeronde opleiding van het Humanistisch Opleidings Instituut;
- reeds part-time werkzaam zijn in deze functie in een gezondheidszorgorganisatie in de regio.

Het huidige team van pastores bestaat uit 4 geestelijk verzorgers (3 full-time, 1 part-time; 80%).

De te benoemen functionaris zal werkzaam zijn in de ORE-divisie (Observatie, Resocialisatie en Extramurale zorg) op de locatie "Meer en Bosch".

De aanstelling geschiedt in overleg met het Humanistisch Verbond.

Informatie over deze functie kunt u verkrijgen bij de geestelijk verzorgers, via mevrouw M.E. Renes, secretaresse, tel. (023) 33 90 60, toestel 2235.

Het salaris bedraagt minimaal f 4.157,- en maximaal f 6.282,- bruto per maand bij een volledig dienstverband, conform de CAO voor het Ziekenhuiswezen.

Uw schriftelijke sollicitatie met vermelding van vacaturenummer 22.01/JO/DH op zowel brief als envelop dient vóór 22 juni a.s. binnen te zijn op de afdeling Personeelszaken van het Instituut, Achterweg 5, 2103 SW Heemstede.

**Instituut
voor
Epilepsiebestrijding**

Meer en Bosch – De Cruquishoeve

IN EEN ZANDKORREL KAN EEN UNIVERSUM SCHUILGAAN

Humanisme en de Romantiek, dat is het thema van het juninummer van *Rekenschap*. Verdragen die elkaar eigenlijk wel? Immers, de Romantiek zette zich juist af tegen de Verlichting, en uit die Verlichting kwam later mede het moderne humanisme voort. Vraag is daarom vooral welke betekenis de Romantiek had (en heeft) voor het modern humanisme.

De Romantiek bestreed het rationalisme van de 18e eeuwse Verlichting, vooral omdat dat rationalisme essentiële aspecten van de menselijke natuur geen kans tot realisatie bood. De dichter en filosoof Coleridge bekritiseerde die kortzichtigheid aldus: „Ik heb er gekend, die rationeel waren opgevoed, zoals dat wordt genoemd. Zij blonken uit door mikroskopische scherpzinnigheid, maar als zij naar de grote dingen keken, werd alles vaag voor hen en zagen zij niets en ontkenden zij – zeer onlogisch – dat er iets te zien was. Zij noemden dit gebrek aan

Humanisme en Romantiek in de nieuwe *Rekenschap*

verbeeldingskracht, beoordelingsvermogen en het nooit in vervoering raken filosofie.” Rousseau heeft het romantische antirationalisme nog veel krachtiger verwoord: „De staat van het nadenken is een tegennatuurlijke staat en de mens die denkt is een ontaard dier.”

Ook de kunst van de Verlichting, het neo-classicisme, werd door de romantici aangevallen. De politiek filosoof Edmund Burke bekritiseerde de kuise ernst en de verhevenheid, waarmee het neo-classicisme de natuur volgens regels en voorschriften van alle smetten en oneffenheden trachtte te ontdoen ten dienste van de geïdealiseerde en verstandelijke Schoonheid. De neo-classicistische kunst was voor de romantici de „*Majestät der Kaltheit*“: koude gipsbeelden en statige historiestukken.

Romantici zetten zich ook af tegen het in

het begin van de 19e eeuw opkomende nuttigheidsdenken, tegen de vervuilen- de en vervreemdende industrialisering en tegen Napoleons eenmaking van Europa. Eerder had de terreur van de Franse revolutie hun afschuw opgewekt. Voor de Romantici stonden niet de abstracte wetmatigheden van de Verlichtingsdenkers noch hun tijdloze waarheden of hun altijd en overal geldende morele categorieën centraal, maar de overweldigende verscheidenheid van mensen en dingen. Het ging om de individuele mens in zijn specifieke situatie met zijn specifieke voorgeschiedenis. En dat gold ook voor de zelfstandige of onderdrukte of verdeelde volken. „Voor de romanticus was elk object een wereld op zichzelf en kon in een zandkorrel een universum schuilgaan,” schreef Rob de Ruig in *Spiegel Historiael* van maart 1988.

Erfgenamen van de romantiek

Humanisten zullen zich herkennen in sommige van de romantische opvattingen, al zijn dat misschien niet de opvattingen over religie of over het politiek bestel. Humanisten zijn geen romantici, maar ze zijn toch meer dan erfgenamen van alleen de Verlichting.

In het juninummer van *Rekenschap* worden Romantici en erfgenamen van de Romantiek belicht, van hun politieke reactie op de Franse Revolutie in die tijd zelf (Paul Cliteur) en de Duitse romantische filosofie in het begin van de negentiende eeuw (Jan Prins), tot het dilemma van de Romantische kunstenaar bij Oscar Wilde (André Hielkema) en de houding van Kurt Tucholski en Erich Mühsam tegenover de burgerlijke Philister in het begin van onze eeuw (Rob de Ruig); ook komen de opvattingen over cultuur van de vroege romantici komen aan de orde en de filosofische problemen, die hen bezighielden. Maar ook aandacht voor de Romantische opvattingen van de anarchist Erich Mühsam, die stierf in een van Hitlers concentratiekampen. Oscar Wilde wordt niet behandeld als de wufte homoseksuele dandy, maar als een Romantische humanist.

Dit is nog niet alles. De nieuwe vormgeving van *Rekenschap* sinds het maartnummer van dit vijfendertigste jaar van verschijnen biedt behalve aan artikelen over het thema dat centraal staat, ook ruimte voor artikelen over andere onderwerpen. Rob Tielman schrijft over humanisme en onderwijs en Roelie van der Hoeven-Koning in haar artikel De romantische verleiding over de Europese romantraditie. Verder in *Rekenschap* een bespreking van het boek *De Ijdelheid van beslissingen* van Jan Glastra van Loon en de rubriek *Losse Notities*, ditmaal van Wim van Dooren. (AH)

Oscar Wilde:
Romantisch
humanist

Rekenschap is een tijdschrift, dat elk kwartaal opnieuw discussiestof voorlegt aan de humanistische beweging over onderwerpen die centraal staan in het moderne humanisme. Het blad kan besteld worden door f 12,50 te storten op giro 582293 t.n.v. stichting Socrates te Utrecht, onder vermelding van „*Rekenschap*, juni 1988”. Een abonnement

op *Rekenschap* kan worden aangevraagd door te schrijven naar Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De abonnementsprijs bedraagt f 40,- (4 nummers). Wacht met het betalen van een abonnement op onze akseptgirokaart.

Het Voordeel van de Twijfel Maandag: 12.05-13.00 uur Radio 5

6 juni

Verliefd zijn, kun je dat leren?

Een impressie van een les humanistische vorming op de Sinnema School in Leeuwarden.

Het Humanistisch Vormings Onderwijs (HVO) tracht kinderen te leren omgaan met anderen en met hun omgeving en ook met zaken als „eigen verantwoordelijkheid”. Daarbij komen vragen over goed en kwaad, mooi en lelijk, waar en onwaar aan de orde. Vandaag praten de kinderen op de Sinnema School over „Verliefd zijn”. Ze maken er o.a. gedichten en toneelstukjes over. Samenstelling: Mieke Julien.

13 juni

Verdriet

Iedereen krijgt in zijn leven met verdriet te maken, en soms in een mate die zich nauwelijks laat beschrijven. Over klein en groot verdriet (bv. bij het verlies van een kind of bij een echtscheiding) vertelt de psychologe Marriet van Hattum. Wat is verdriet precies, hoe ga je er mee om, hoe kom je er over heen en op welke manier kun je er zelf invloed op hebben. Samenstelling: Anneke Groen.

20 juni

Het panel over Oost-West

Rechtstreeks panel-gesprek met Wouter van Dieren (publicist en milieudeskundige), Karel Roskam (publicist en politiek commentator) en Ankie Peijpers (schrijfster). Deze keer over de veranderende oost-west verhoudingen en de daar onder liggende vijandbeelden. Redactie: Rina Spigt, Ruud Jans en Anneke Groen.

27 juni

Macht en Erotiek, deel 2

In alle relaties spelen naast liefde, teleurstelling en hoop, ook macht en machtsuitoefening een grote rol.

Dat gebeurt vaak op een verborgen en ingesloten manier, zodat het in de dagelijkse praktijk niet herkend wordt. Hoe kun je van dergelijke processen bewust worden en wat is er aan te doen? Een verkenning door Anneke Groen.

Sex als topsport

Over lekker eten of een goede film informeren we elkaar moeiteloos en veel. Maar wie heeft ooit een collega's ochtends bij de koffie horen vertellen hoe lekker en hoe zij of hij de vorige nacht heeft gevreeën? Soms wordt er nog wel iets over losgelaten aan een vriend of vriendin, vaak als het een net beginnende relatie betreft. Of, maar dan in minder gunstige zin, als de relatie afgelopen is: „vrijen was de laatste tijd ook al niks”.

Als seks ter sprake komt is het doorgaans in een lachelijke sfeer, bij moppen of grof. Er gewoon over praten gaat een stuk moeilijker, al helemaal als er problemen mee zijn. Want praten over seks heet remmend te werken op de spontaniteit. En seks moet toch vooral spontaan gaan, anders is het maar een geforceerde boel. Of dat nou echt wel zo is, komt aan bod in het programma „Seks als topsport”.

Een aantal ongeschreven spelregels rondom seksualiteit wordt onder de loep genomen. U kent ze wel: Een beetje kerel moet scoren; een erektie betekent dat er ook geneukt moet worden; het hoogste genot is gelijktijdig klaarkomen, al het andere is een mislukking en dus minder plezierig. En seks behoort relatiegericht te zijn. Op zijn minst gebeurt het uit genegenheid, liefst uit liefde.

Geven al deze regels en „musts” onze werkelijke behoefte weer of zijn het slechts mythen waar iedereen bewust of onbewust last van heeft? (EvD)

Kwartslag Donderdag: wisselende tijden Nederland 3

9 juni: 22.05-22.20 uur

Ik wacht wel beneden

De invloed van gebeurtenissen strekt zich vaak over jaren uit. Wat kinderoogen zien werkt door. Volwassen geworden is het soms moeilijk beelden uit je jeugd uit te wissen. Beelden van een bruto optreden, een hand op de schouder en de gevoelens daarbij. Het kan allemaal het latere gedrag en de latere relaties bepalen.

„Ik wacht wel beneden” is een programma waarin de Duitse filmmaakster Hermine Huntgeburth drie vrouwen en een meisje samen een verhaal laat vertellen.

16 juni: 22.05-22.20 uur

Ik heb altijd gedacht

De eeuwige dialoog tussen man en vrouw is als een

kaartspel. Ieder legt voortdurend dezelfde kaart: seks. En liefde is een tijdelijke ver-

Cartoonist Martin Šimek

zoening tussen beiden. Is er in de wereld van cartoonist Anone dan nog ruimte voor erotiek? Zijn mensen hunken er naar, maar ervaren dat ze voortdurend falen. Samenstelling: Martin Šimek.

23 juni: 20.30-21.10 uur

Baas boven baas

In elke relatie (of het nou een werk-, vriendschaps-, ouder/kind- of liefdesrelatie is) zijn er machtsverschillen. We staan daar nauwelijks bij stil. Behalve als het machtsverschil gekombineerd wordt met seks.

Wat is er al dan niet mis aan? En: mag je seksualiteit gebruiken om iets te bereiken? Zijn er grenzen? O.a. hierover praten: Gafnit Ag-hassy, psycholoog, Theo Heuft, eigenaar van men's club Yab Yum, Lex van Naerssen, psycholoog-seksuoloog en Pieter van der Ven, ludagoog.

21 juli: 20.30-21.10 uur

Seks als topsport

Over de mythen rondom seksualiteit en de invloed ervan praten Ariane Amsberg, seksuoloog en publicist, Willeke Bezemer, psycholoog-seksuoloog en Jelto Drenth, arts-seksuoloog.

HET HV GEBEUREN

HV zoekt nieuwe bestuursleden

Het komende kongres is weliswaar nog een jaar weg (27/28 mei 1989 in Groningen), maar de voorbereidingen zijn al enigszins op gang gekomen. Op elk kongres treedt het zittende hoofdbestuur af. Meestal stelt het zich direkt weer herkiesbaar, maar altijd zijn er ook enkele hoofdleden die echt afscheid nemen. Naar verwachting doen zich in 1989 vijf vakatures voor. Graag zou de algemeen sekretaris Jorine Boegem, nu al attent gemaakt worden op mogelijke kandidaten. Naast deskundigheid en betrokkenheid zijn bestuurlijke ervaring en de beschikking over voldoende tijd noodzakelijke voorwaarden voor dit bestuurswerk. Het is overigens in alle gevallen vrijwilligerswerk (alleen werkelijk gemaakte onkosten worden vergoed).

Het huidige hoofdbestuur bestaat uit tien vrouwen en tien mannen die in onderling overleg de verschillende taken naar beleidsgebied hebben verdeeld (verenigingswerk, geestelijke verzorging, geestelijke vorming, publiciteit, levensbeschouwelijk onderwijs & onderzoek). Belangstellenden voor het hoofdbestuurslid-

maatschap kunnen contact opnemen met Jorine Boegem, bereikbaar via postbus 114, 3500 AC Utrecht. Ook suggesties worden hoog op prijs gesteld. (BB).

Filmmaker zoekt kontakt

Hoe nemen niet-kerkelijke Nederlanders afscheid van hun doden? In december wil de televisiedienst een uitzending van 50 minuten aan dit thema wijden. Het plan is om op film vast te leggen hoe ergens in Nederland nabestaanden afscheid nemen van een dierbaar iemand – van een moment vlak vóór of vlak na het overlijden tot na de begrafenis of krematie. Om dit plan mogelijk te maken zoekt de filmmaker kontakt met mensen, families waar een overlijden aanstaande is en die bereid zijn van gedachten te wisselen over een eventuele verfilming van het proces van afscheid nemen. We realiseren ons terdege dat dit geen gemakkelijk vraag is. Het enige dat we aan kunnen bieden is een zuivere intentie en de verzekering, dat voor ons filmen in een dergelijke situatie alleen maar mogelijk is op een rustige, betrokken wijze, in overleg met en met respect voor alle betrokkenen.

Men kan kontakt opnemen met: Ton Koole – tel 04186-2203. Waalbandijk 5 5311 AG Gameren, of Arri Voorsmit – tel 033-752418. Dreyershofje 19 3811 WV Amersfoort.

Spreekers gezocht bij uitvaart

Het Humanistisch Verbond zoekt mensen die iets willen zeggen bij een begrafenis of krematie. Wanneer zo iemand ontbreekt in de familie- of vriendenkring en er verder niemand is die het kan of wil doen, is er geen spreker. En dan kan zo'n laatste afscheid een kille beoening worden. Steeds meer mensen doen een beroep op de vrijwilligersgroepen voor het spreken van zo'n laatste woord. Daarom hebben verschillende werkgroepen dringend behoefte aan uitbreiding. Wie kunnen dit werk gaan doen? Eigenlijk iedereen, maar men moet wel goed kunnen luisteren en kunnen meevoelen met het verdriet van anderen. Daarnaast moet men een beetje in het openbaar kunnen praten. De vrijwilligers krijgen vooraf een gedegen opleiding in het omgaan met nabestaanden en het spreken van een afscheidswoord tijdens de uitvaartplechtigheid. Deze cursus bestaat uit twee week-

enden en wordt gehouden: voor Noord-Nederland op 16, 17, 18 september en op 30 september, 1, 2, oktober; voor Zuid-Nederland op 11, 12, 13 en 25, 26, 27 november. Meer inlichtingen: 030-318145.

Reakties op Socrateslezing zijn welkom

December vorig jaar hield de HV-voorzitter Jan Glastra van Loon zijn Socrateslezing over humanisme en levensstijl („De mens is van nature een kultuurwezen“). Er is veel belangstelling voor de integrale tekst van deze lezing. Deze is nog steeds verkrijgbaar op het HV (tel. 030-318145). Ook reageren veel mensen op de inhoud en strekking van wat de HV-voorzitter in deze lezing stelde. Uw reactie op de lezing is nog steeds van harte welkom. Als deze is bestemd voor de brievenrubriek van de Humanist moet u uw reactie heel kort houden. Maar u kunt ook rechtstreeks naar Jan Glastra van Loon schrijven (sturen naar Postbus 114, 3500 AC Utrecht). Jan Glastra van Loon zal alle reacties in het najaar beantwoorden. Wel graag uw mening baseren op de tekst van de lezing en dus niet op berichten en veronderstellingen daarover.

Vriendschap in Friesland

Op 1 en 2 oktober organiseert het gewest Friesland een weekend in het natuurvriendenhuis in Havelte. Thema is vriendschap. De kosten zijn f 27,50 voor een volwassene en f 15,- voor een kind. Opgeven bij B. van Hes, tel.nr. 05138-12744.

Bij de International Humanist and Ethical Union – de organisatie die humanistische verenigingen over de gehele wereld verenigt – wordt op korte termijn gezocht naar een

BUREAU MEDEWERKER/STER voor 20 uur per week

De taken zijn o.a.:

- organisatorische en administratieve werkzaamheden
- het voeren van correspondentie
- ondersteuning van onbewooldigde bestuursleden

Om dit gevarieerde en zelfstandige werk te kunnen verrichten, zoeken wij kandidaten die beschikken over:

- een opleidingsniveau vergelijkbaar met minimaal MBO

- organisatorische en coördinerende capaciteiten
- actieve beheersing van de engelse taal en een passieve kennis van Duits en Frans
- ervaring met tekstverwerking
- zich verwant voelen met het humanisme
- bij voorkeur ouder dan 35 jaar.

Salaris, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring tot maximaal f 3.222,33 bruto per maand (bij fulltime aanstelling). Een verdere door groei is mogelijk. De pensioenregeling PGGM is van toepassing.

Schriftelijke sollicitaties kunt u tot 30 juni 1988 richten aan mw. A. S. G. van der Rijst, personeelsfunctionaris, Oudkerkhof 11, 3512 GH Utrecht.

(advertentie)

Humanistisch geestelijke verzorging gedetineerden

Omdat één van de geestelijk raadslieden binnenkort van de VUT-regeling gebruik zal maken, enkele inrichtingen worden uitgebreid en een nieuwe inrichting wordt geopend vraagt het Humanistisch Verbond voor de Dienst Geestelijk Raadswerk bij de inrichtingen van Justitie:

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSLIEDEN (v/m)

voor diverse standplaatsen, in deeltijd, variërend van 8 tot 19 uur per week.

Het werk:

Telefonische inlichtingen over deze functie worden verstrekt door mevrouw mr Th.C. Engel, centraal geestelijk raadvrouw, te bereiken onder nummer 030-510772.

Standplaatsen:

- *Amsterdam*: huis van bewaring voor mannen "Het Veer" in het complex "Over Amstel", 8 uur
- *Utrecht*: huis van bewaring voor vrouwen "Het Spoor", 10 uur
- *Amersfoort*: huis van bewaring voor mannen "Op den Berg", 12 uur
- *Arnhem*: huis van bewaring voor mannen, 19 uur.

Bijzonderheden:

De vacatures in de drie eerstgenoemde standplaatsen kunnen op korte termijn worden vervuld.

De vacature in Arnhem wordt opengesteld per 1 oktober a.s. Bovendien zal, i.v.m. de nieuwbouw in Arnhem, het aantal formatie-uren daar in 1989 worden uitgebreid.

Wij vragen:

- academisch niveau
- een (bijna) voltooide studie aan het Humanistisch Opleidings Instituut
- ervaring in een geestelijk begeleidende functie
- bereidheid mee te werken aan een medisch en antecedentenonderzoek.

Wij bieden:

- een salaris van min. f 3209,- en max. f 6908,- bruto per maand, afhankelijk van opleiding en ervaring, gebaseerd op een volledige werkweek
- 8% vakantietoeslag.

Schriftelijke sollicitaties vóór 1 juli 1988, graag voorzien van motivering en curriculum vitae en onder vermelding van vacaturnummer 8-0033/3362 en de gewenste standplaats, richten aan: mevrouw mr. Th.C. Engel, centraal geestelijk raadvrouw bij de inrichtingen van Justitie, J.M. Kemperstraat 1, 3581 KG Utrecht.